

živého bytí řeči. V 17. a 18. století byla sama existence řeči a její stará pevnost věci ukotvené ve světě rozpuštěna ve funkci reprezentace. Všechna řeč měla hodnotu diskurzu. Umění řeči bylo druhem „označování“, umění zároveň nějakou věc označovat a zároveň disponovat kolem této věci znaky: tedy umění jmenovat a pak zdvojením zároveň demonstrativním a dekorativním zachytit toto jméno, uzavřít ho a utajit ho, označit je samé prostřednictvím jiných jmen, které byly jeho odlišnou přítomností, sekundárním znakem, figurou a rétorickým aparátem. Takže v celém průběhu 19. století a až do dnešní doby – od Hölderlina k Mallarmému, k Artaudovi – literatura neexistovala jako autonomní, oddělovala se od jakékoli jiné řeči hlubokým řezem pouze tím, že tvořila jakýsi „proti-diskurz“, a tím, že opustila funkci reprezentace či označování řeči ve prospěch surového bytí, od 16. století zapomenutého.

Všeobecně se věří, že jsme dosáhli samotné podstaty literatury tím, že už se neptáme po tom, co říká, ale po její označující formě. Tím ovšem trváme na klasickém statutu řeči. V moderní době literatura kompenzuje (a nikoli potvrzuje) označující funkci řeči. Skrze literaturu opět září až na samotné hranice západní kultury – a v jejím srdci – neboť je od 16. století tím, co jí je nejvíce cizí. Ale od téhož 16. století je v centru toho, co literatura zakryla. Proto stále více literatura vystupuje jako to, co má být myšleno, ale také a ze stejného důvodu jako to, co nemůže být v žádném případě myšleno na základě teorie signifikace. Nezáleží na tom, jestli ji budeme analyzovat z hlediska označovaného (z hlediska toho, co znamená na základě svých „idejí“, toho, co slibuje, či toho, v jehož jménu se angažuje), anebo z hlediska označujícího (pomocí lingvistických nebo psychoanalytických schémat): v obou případech jde o nahodilost. V jednom jak druhém ji hledáme mimo oblast, kde se pro naši kulturu před stoletím a půl ustavičně rodila a formovala. Takové způsoby interpretace odhalují klasickou situaci řeči – takovou, jaká vládla v 17. století, když byl řád znaků změněn na binární a když signifikace byla pojímána ve formě reprezentace. Tehdy byla literatura skutečně postavena na označujícím a označovaném a bylo nutno ji analyzovat takto. Od 19. století literatura znovuobjevuje řeč ve svém bytí, ale ne takovou, jaká byla ještě na konci renesance. Neboť teď již není tím prvním a absolutně počátečním slovem, které zakládá a limituje nekonečný pohyb diskurzu. Od této doby bude řeč růst bez východiska a bez ohraničení a bez cíle. Právě průchod tímto marným a základním prostorem značí ze dne na den cestu literárního textu.

REPREZENTOVAT

I. DON QUIJOTE

Peripetie příběhu Dona Quijota představují mezník: zde končí stará hra podobnosti a znaků a zakládají se tu nové vztahy. Don Quijote není extravagantním mužem, ale spíše paličatým poutníkem, který se zastavuje před všemi značkami podobnosti. Je hrdinou Stejného. Nikdy se nevzdálí z důvěrně známé roviny své provincie, která se rozkládá kolem Analogu. Donekonečna jí prochází, ale nikdy nepřekročí jasné hranice difference ani nevzkročí do srdce identity. Sám se tedy podobá znakům. Je dlouhým hubeným krasopisným tahem, jenž jako písmeno právě unikl z mezery knih. Celé jeho bytí je pouze řečí, textem, popsánými listy, již zachyceným příběhem. Tvoří ho protínající se slova, je po světě bloudícím mezi podobnostmi věcí. Avšak ne ihned: neboť v jeho realitě chudého hidalga se může stát rytířem jedině tak, že bude zpovzdálí naslouchat světské epopeji, jež vyjadřuje Zákon. Kniha je méně existencí než povinností. Neustále se s ní musí radit, aby věděl, co dělat a co říkat a jaké znaky musí dávat sobě i jiným, aby ukázal, že je stejné povahy jako text, ze kterého vyšel. Rytířské romány mu jednou provždy předepsaly všechna jeho dobrodružství. A každá epizoda, každé rozhodnutí a každý výboj budou znaky toho, že Don Quijote se skutečně podobá všem těmto znakům, které okopíroval.

Ale pokud se jim chce podobat, znamená to, že je musí prokázat a že tyto znaky (čitelné) se již nepodobají jsoucnům (viditelným). Všechny tyto texty, všechny tyto extravagantní romány nemají žádnou obdobu: nic ve světě se jim nikdy nepodobalo. Jejich nekonečná řeč zůstává nerozhodná a žádná podobnost ji nikdy nepřijde naplnit. Všechny mohou zcela shořet, ale podoba světa tím nijak nebude poznamenána. Don Quijote tím, že se podobá textům, jejichž je svědkem, představitelem a analogickou skutečností, musí poskytnout důkaz a přinést nezpochybnitelné znamení toho, že říkají pravdu a že jsou skutečně řečí světa. Připadá na něj úkol naplnit příslib těchto knih. Je na něm, aby uskutečnil příběh, ale obráceně.

Příběh vypráví (předstírá, že vypráví) skutečné pamětihodné hrdinské činy. Don Quijote musí naplnit realitou bezobsažné znaky příběhu. Jeho dobrodružství bude rozluštěním světa. Bude paličatě procházet světem, aby našel na povrchu země útvary, které říkají, že knihy říkají pravdu. Důkazem musí být hrdinský čin. Ten nespočívá v tom, že se dosáhne skutečného triumfu – a proto konečně na vítězství nezáleží –, nýbrž v tom, že realita bude transformována ve znak. Na znak, že znaky řeči skutečně odpovídají věcem samým. Don Quijote čte ve světě proto, aby dokázal pravdivost knih. A nehlédá jiného důkazu kromě zrcadlení podobnosti.

Celá jeho cesta je hledání podobnosti: ty nejmenší analogie jsou chápány jako uspané znaky, jež je třeba probudit, aby opět začaly mluvit. Ze stád, služek a hostinců se stane řeč knih v té nepostřehnutelné míře, v jaké se podobají hradům, dámám a armádám. Tato podobnost pokaždé zklame a změní hledaný důkaz v posměch a řeč knih ponechá nekonečně prázdnou. Ale i ne-podobnost sama má svůj model, který úslužně napodobuje: nachází ho v okouzlujících metaforách. Takže všechny znaky ne-podobnosti, všechno, co ukazuje na to, že texty nemluví pravdu, se podobají této hře uhranutí, která lstí do nezpochybnitelné podobnosti zavádí diferencí. A protože je tato magie popsána v knihách, nebude nikdy tato iluzorní difference ničím jiným než opěvovanou podobností, a tudíž dalším znakem toho, že znaky se skutečně podobají pravdě.

Don Quijote vykresluje negativní stranu renesančního světa. Písmo přestalo být prózou světa. Podobnosti a znaky ztratily svůj vzájemný soulad, podobnosti zklamávají, ukazují přízraky a vedou k šílenství. Věci zarputile setrvávají ve své ironické identitě: nejsou ničím víc než tím, čím jsou. Slova klamou v dobrodružství bez obsahu a bez podobnosti, která by je naplnila. Už neoznačují věci. Pod vrstvou prachu spí na stránkách knih. Magie, která umožňovala rozluštění světa tím, že pod znaky odhalovala skryté podobnosti, teď slouží už jenom k tomu, aby v blouznění vysvětlila, proč analogie stále zklamávají. Umění, jež dokázalo číst přírodu a knihy jako jediný text, je odkázáno na své vlastní chiméry: znaky řeči zaznamenané na zažloutlých listech tlustých svazků teď už mají za hodnotu jediné drobnou fikci toho, co reprezentují. Písmo a věci se už nepodobají. Mezi nimi Don Quijote bloudí za dobrodružstvím.

Přesto řeč není úplně bezmocná. Bude disponovat novou mocí, která jí bude vlastní. V druhé části románu potká Don Quijote postavy, které četly první část textu a které skutečného Dona Quijota rozeznají jako hrdinu knihy. Cervantesův text zde odkazuje na sebe sama, noří se do své vlastní hlubiny a stává se pro sebe objektem svého vlastního vyprávění. První část románu hraje v části druhé stejnou úlohu, kterou na začátku hrály rytířské romány. Don Quijote musí být věrný této knize, kterou se skutečně stal. Musí ji chránit před omyly, před falzy a apokryfy. Musí připojit opomenuté detaily. Musí udržet její pravdu. Ale ani

Don Quijote sám tuto knihu nečetl, protože je z masa a kostí. On, jenž má sílu číst knihy, se stal bludným znakem ve světě, který ho nepoznává, stal se proti své vůli, a aniž by to věděl, knihou, která drží svou pravdu, odhaluje přesně to, co dělal, říkal, viděl a co si myslel, a která nakonec umožňuje, aby ho poznali, tolik se podobá všem těm znakům, jejichž nesmazatelnou stopu za sebou zanechal. Mezi první a druhou částí románu, v mezeře mezi těmito dvěma svazky a pouze skrze jejich moc dospívá Don Quijote ke své realitě. Realitě, za níž vděčí pouze řeči a která zůstává celá uvnitř slov. Pravdivost Dona Quijota tedy nespočívá ve vztahu slov k věcem, ale v tom úzkém a stálém vztahu, který mezi sebou utkvávají verbální znaky. Zklámávající fikce příběhu se stává reprezentativní silou řeči. Slova se uzavřela do přirozenosti znaků.

Don Quijote je prvním moderním dílem, protože si v něm krutý rozum identit a diferencí hraje se znaky a podobnostmi, protože řeč zde suspenduje svoje staré příbuzenství s věcmi, aby vstoupila do této osamělé suverenity, odkud se vrátí pouze jako literatura, protože podobnost tu vstupuje do doby, pro níž je věkem nerozumu a imaginace. Jakmile znaky a podobnosti spolu rozvázaly svůj vztah, mohou se konstituovat dvě základní zkušenosti a objeví se dva typy postav. Blázen, pojatý nikoli jako nemocný, nýbrž jako ustavená a udržovaná odchylná, jako putná kulturní funkce, se stává ve zkušenosti západní kultury člověkem divokých podobností. Tato postava je tak, jak se vykresluje v barokním divadle a románu, a tak, jak se pomalu institucionalizuje v psychiatrii 19. století, tou, jež se sama sobě odcizuje v analogii. Je zkaženým hráčem Stejného a Jiného. Pokládá věci za něco, co nejsou, a zaměňuje jedny osoby za druhé. Nepoznává své přátele a hlásí se k cizincům. Domnívá se, že strhává masku, a nasazuje si ji. Převrací všechny hodnoty a všechny proporce, protože pokaždé věří tomu, že rozluštil znaky. Podle něj cetky dělají krále. Až do konce 17. století byl blázen chápán jako Odlišný pouze v té míře, v jaké nezná Odlišnost. Vidí všude pouze podobnosti, všechny znaky se podle něj podobají a všechny podobnosti mají hodnotu znaku. Na druhém konci kulturního prostoru, ale k bláznů symetricky blízký, je básník, ten, jenž pod pojmenovanými a každodenními odlišnostmi nalézá zavátou příbuznost věcí, jejich rozptýlenou podobnost. Pod etablovanými znaky a jim navzdory naslouchá jinému, hlubšímu diskurzu, jenž připomíná dobu, kdy slova jiskřila v univerzální podobnosti věcí: Svrchovanost Stejného, tak obtížně vyjádřitelná, zahazuje ve své řeči rozlišenost znaků.

Odtud bezpochyby pochází příbuznost poezie a šílenství v moderní západní kultuře. Už to ale není starý platónský motiv inspirujícího šílení, ale známka nové zkušenosti řeči a věcí. Jako kdyby chtěl šílenec ohraničit svou moc, zajišťuje na okraji vědění, které odděluje jsoucna, znaky a podobnosti, funkci *homosémanismu*: shromažďuje všechny znaky a naplňuje je sebe samu rozmnožující podobností. Básník zajišťuje opačnou funkci. Zastává *alegorickou* roli. Za řeči znaků

a za hrou jejich distinkcí naslouchá jiné řeči, řeči beze slov a bez diskurzu, řeči podobnosti. Básník nechává přijít podobnost až do znaků, které ji vyjadřují, šle nec zatěžuje všechny znaky podobností, která je nakonec smaže. Tímto způsobem se oba nacházejí v „limitní“ situaci, na vnější hranici naší kultury a nablízku jejímu podstatnému dělení – okrajová pozice a hluboce archaický obrys – kde slova bez ustání nacházejí svou zvláštní sílu a zdroj svých zpochybnění. Mezi nimi se otvírá prostor vědění, kde už se v důsledku podstatného zlomu v západní kultuře nedůmeme tázat po podobnostech, ale po identitě a odlišnostech.

II. ŘÁD

Pro dějiny obecně není snadné určit statut diskontinuity, a nepochybně tím méně pro dějiny myšlení. Chceme vyznačit linii zlomu? Žádná hranice ale pravděpodobně není nic jiného než arbitrární řez v nekonečně pohyblivém celku. Chceme oddělit nějakou periodu? Ale máme právo určit dva časové body za symetrické zlomy, mezi nimiž by se vyvíjel kontinuální a jednotný systém? Z čeho tedy pramení jeho vznik a jak se může přihodit, že zmizí a promění se v něco jiného? Jakému zákonu může podléhat zároveň existence a zánik takového systému? Pokud má svůj princip koherence v sobě samém, odkud může přijít cizorodý prvek, jenž ho odmítne? Jak se myšlení může vytratit před něčím jiným než sebou samým? Což obecně znamená: nemůžeme už myslet myšlení? A ustavit jiné myšlení?

Diskontinuita – fakt, že nějaká kultura přestane během několika málo let myslet stejným způsobem, jakým myslela dosud, a začne myslet jinak a něco jiného – počíná bezpochyby erozí zvnějšku, v onom prostoru, jenž je pro myšlení na druhé straně, ale jenž přesto od prvopočátku nikdy nepřestal myslet. Problém, o nějž na rozmezí jde, je problém vztahu myšlení a kultury: jak se mohlo stát, že má myšlení v prostoru světa místo, že v něm je jako počátek a že tady i tam začíná neustále znovu a znovu? Ale možná, že teď ještě není správná doba na to, abychom mohli formulovat problém. Pravděpodobně je třeba počkat, až se archeologie myšlení ještě ujistí, že lépe vyměřila to, co může popsat přímo a pozitivně, že definovala jednotlivé systémy a vnitřní souvislosti, na něž se obrací, aby mohla podniknout obrát myšlení a tázat se po něm ve směru, kterým samo sobě uniká. Pro tuto chvíli musí stačit tyto diskontinuity akceptovat v empirickém, evidentním a zároveň temném řádu, kde se dávají.

Na počátku 17. století, v této době, kterou mylně i po právu nazýváme barokní, se myšlení přestává pohybovat v živlu podobnosti. Podobnost už není forma vědění, ale spíše příležitost k omylu, nebezpečí, jemuž se vystavujeme, pokud špatně osvětlená místa konfúze důkladně neprozkoumáme. „Kdykoli lidé zjistí nějakou podobnost mezi dvěma věcmi,“ píše Descartes na prvních řádcích *Pravidel*, „mají ve zvyku obě věci, a to i v tom, v čem se liší, posuzovat podle toho, co odhalili jako

pravdivé pouze o jedné z nich.“³⁸ Věk podobného se právě uzavírá v sobě samém. Za sebou nechává pouze hry. Hry, jejichž kouzlo roste s novou blízkostí podobnosti a iluze. Všude se vykreslují chiméry podobnosti, ale všichni vědí, že to skutečně jsou jen chiméry. Je to zlatý věk iluzivní malby, komické iluze, divadla, jež se zdvojuje a zobrazuje další divadlo, záměny postav, snů a vidění. Je to doba klamajících smyslů. Je to doba, v níž poetický prostor jazyka definují metafory, přirovnání a alegorie. Tímto způsobem nechává vědění 16. století deformovanou vzpomínku na zmatené poznání bez pravidel, kdy se všechny věci světa k sobě mohly navzájem přiblížit náhodnou zkušeností, tradicemi nebo pověrami. Krásné, přísné a naléhavé útvary podobnosti ovšem budou zapomenuty. A znaky, jež je vyjadřovaly, budou považovány ze snů a kouzla vědění, jež nedorostlo rozumnosti.

Kritiku podobnosti můžeme najít už u Bacona. Je to empirická kritika, která se netýká vztahů řádu a rovnosti mezi věcmi, ale typů ducha a formou iluzí, jejichž se mohou stát předmětem. Jedná se o učení záměny. Bacon nerozptyluje podobnosti prostřednictvím evidence a jejími pravidly. Ukazuje, jak kmitají před zraky člověka, rozplynou se, když se přiblíží jenom proto, aby se opět složily trochu dále. To jsou idoly. Idoly jeskyně a idoly divadla nás přesvědčují, že se věci podobají tomu, co jsme se naučili a teoriím, které jsme si o nich vytvořili. Jiné idoly nás přesvědčují, že se věci podobají mezi sebou navzájem. „Lidský duch je přirozeně utvořen tak, aby ve věcech viděl více řádu a podobnosti, než v nich skutečně je. A zatímco je příroda plná výjimek a rozdílností, duch vidí všude harmonii, souhlas a podobnost. Odtud pramení fikce, že nebeská tělesa svým pohybem opisují dokonalý kruh“: to jsou idoly rodu, spontánní fikce lidského ducha. K nim se pojí – jakožto následek a někdy příčina – zmatení řeči: jedno a to samé slovo se používá zároveň pro věci, které nejsou stejné povahy. To jsou idoly tržiště.³⁹ Pouze opatrný duch je může rozptýlit, pokud se zrekne spěchu a přirozené lehkomyšlnosti a stane se „pronikavým“ a konečně pochopí přírodu vlastní rozdílnosti.

Jiného typu je karteziánská kritika podobnosti. Už to není myšlení 16. století zneklidňující sebe samé a počínající se zbavovat těch nejsamozřejmějších útvarů. Zde máme naopak před sebou klasické myšlení, jež vykládá podobnost jakožto základní zkušenost a primární formu vědění a vidí v ní jen zmatenou směs, již je třeba analyzovat v pojmech identity a difference, míry a řádu. Pokud Descartes odmítá podobnost, nevylučuje tím z racionálního myšlení akt komparace ani se ho nepokouší omezit, ale naopak ho univerzalizuje a dává mu tu nejčistší formu. Právě prostřednictvím komparace dospíváme k „figuře, rozprostraněnosti, pohybu a podobným věcem“ – tj. k jednoduchým přirozenostem – ve všech objektech,

³⁸ Descartes, *Pravidla pro vedení rozumu*, překlad Vojtěch Balík, Praha 2000, str. 9.

³⁹ F. Bacon, *Novum organon* (1620), kn. I, § 45 a 55.

kde mohou být přítomny. A navíc je jasné, že v každé dedukci typu „A je B, každé B je C, tedy každé A je C“, duch „srovnává mezi sebou hledané a dané, totiž A a C, z hlediska toho, že obojí jsou B“. Pokud necháme stranou intuici izolované věci, můžeme v důsledku toho říci, že všechno poznání „vzniká srovnáním dvou nebo více věcí mezi sebou“⁴⁰. Avšak kromě intuice, tj. kromě zvláštního aktu čistého a pozorného intelektu, a kromě dedukce, jež mezi sebou jednotlivé evidence spojuje, není pravé poznání. Jak tedy komparace, jež není ani izolovanou intuicí, ani dedukcí, může opravňovat pravdivé poznání? „Téměř všechno úsilí lidského rozumu spočívá v přípravě této operace.“⁴¹

Existují dvě formy komparace a existují právě dvě: komparace míry a komparace řádu. Můžeme měřit veličiny nebo množství, tzn. veličiny kontinuální nebo diskontinuální, ale v obou případech výkon měření na rozdíl od aktu počítání, jež od prvků přechází k totalitě, předpokládá, že budeme nejdříve uvažovat celek a ten posléze rozdělíme na části. Výsledkem tohoto rozdělení jsou jednotky, z nichž jedny jsou konvenční či „výpůjčky“ (pro kontinuální veličiny) a druhé (množství či diskontinuální veličiny) jsou jednotky aritmetiky. Srovnávat dvě veličiny nebo dvě množství každopádně předpokládá, že k analýze jednoho či druhého použijeme jednotku, jež bude oběma společná. Takto se vykonaná komparace ve všech případech převádí na aritmetické vztahy rovnosti a nerovnosti. Měřítka umožňuje analyzovat podobné podle vypočitatelné formy identity a difference.⁴²

Pokud jde o řád, ten se ustavuje bez odkazu na nějakou vnější jednotku. „Jaké je uspořádání mezi A a B, poznávám, aniž bych bral v úvahu něco jiného, než tyto dva krajní členy.“ Poznat řád nemůžeme „v jeho izolované přirozenosti“, nýbrž tím, že odhalíme ten nejjednodušší, pak ten, který je mu nejbližší, abychom mohli nutně odtud dospět až k tomu nejsložitějšímu. Ačkoli komparace pomocí měřítka vyžaduje nejprve rozdělení, potom aplikaci společné jednotky, srovnávat a pořádat zde znamená jedno a totéž: komparace pomocí řádu je jednoduchý akt, jenž umožňuje přejít od jednoho termínu k druhému, pak k třetímu, atd., jediným „naprosto plynulým“⁴³ pohybem. Tímto způsobem vznikají série, jejichž první člen je přirozenost, o níž můžeme mít intuici nezávislou na všech ostatních, a v nichž další termíny následují podle rostoucí difference.

Takové jsou tedy dva typy komparace: jeden rozkládá celek na jednotky, aby mohl stanovit vztah rovnosti a nerovnosti. Druhý stanoví ty nejjednodušší prvky, jaké je možno nalézt, a rozmístí difference podle nejnižšího možného stupně.

40 Descartes, *Regulae*, XIV, str. 139, překlad Vojtěch Balík, Praha 2000 (AT, *Regulae*, XIV, 439, 20–25).

41 Tamtéž (AT, *Regulae*, XIV, 440, 17–20).

42 Tamtéž, str. 157 (AT, *Regulae*, XIV, 451–452).

43 Tamtéž, VI, str. 51; VII, str. 55 (AT, *Regulae*, VI, 386 a VII, 387).

Můžeme však přivést měřítka veličin a množství k vytvoření řádu. Hodnoty aritmetiky jsou vždy pořadatelné podle série. Množství jednotek se tedy může „uspořádat tak, že úloha, která se týkala poznání míry, nakonec závisí na podrobném prohlédnutí uspořádání“.⁴⁴ A přesně v tomto spočívá metoda a její „pokrok“: převést každé měřítka (každé určení rovností a rovnost) na sérii, jež tím, že bude vycházet z jednoduchého, ukáže difference jako stupně složitosti. Poté co bylo podobné analyzováno podle jednotky a vztahů rovnosti a nerovnosti, je analyzováno podle zjevné identity a difference: *diferencí*, které mohou být myšleny v řádu *inferencí*. Přesto se tento řád či generalizovaná komparace ustavuje až po ustavení souvislosti v poznání. Absolutní charakter toho, čemu přiznáváme jednoduchost, nesouvisí s bytím věcí, nýbrž se způsobem, jakým mohou být poznány. Takže určitá věc může být absolutní v určitém vztahu, ale relativní v jiném.⁴⁵ Řád může být zároveň nutný a přirozený (ve vztahu k myšlení) a zároveň arbitrární (ve vztahu k věcem), protože jedna a táž věc může být kladena v závislosti na tom, jakým způsobem ji uvažujeme, do jednoho řádu nebo do jiného.

Všechno toto mělo pro západní myšlení nedozírné důsledky. Podobné, jež bylo dlouho základní kategorií vědění – zároveň formou a obsahem poznání – je rozpuštěno v analýze identity a rozdílnosti. Komparace se navíc vztahuje k řádu, a sice jednak nepřímo prostřednictvím měřítka, jednak přímo jakoby na stejné úrovni. Komparace konečně nemá už za úkol odkrývat uspořádání světa. Provádí se podle řádu myšlení a přirozeně postupuje od jednoduchého ke složitějšímu. Takto se ve svém základním rozvrhu proměnila celá *epistémé* západní kultury. Obzvláště v empirické oblasti, kde člověk 16. století viděl, jak se spolu podobnosti a navzájem příbuzné nebo blízké věci proplétají a kde se bez konce protínaly věci s řečí – celý tento obrovský prostor bude rozestaven jiným způsobem. Pokud chceme, můžeme tuto novou konfiguraci samozřejmě nazvat „racionalismem“ a můžeme, pokud v hlavě nemáme nic jiného než hotové pojmy, říci, že v 17. století zmizely staré pověry a magie a konečně se objevila příroda ve vědeckém řádu. Ale je třeba pochopit a pokusit se promyslet na archaické úrovni, jež umožňuje poznání a modus bytí toho, co má být poznáno, právě ty změny, které proměnily vědění samo.

Tyto proměny můžeme shrnout následujícím způsobem. Předně nahrazení analogické hierarchie analýzou: v 16. století se nejprve vycházelo z globálního systému korespondencí (země a nebe, planety a tváře, mikrokosmos a makrokosmos) a každá zvláštní podobnost vstupovala pak do tohoto celkového vztahu. Od té chvíle byla každá podobnost podrobena zkoušce komparace, tzn. že bude uznána jenom tehdy, bude-li nalezena měřítka, společnou jednotkou nebo radikálněji

44 Tamtéž, XIV, str. 159 (AT, *Regulae*, XIV, 452, 4–7).

45 Srov. tamtéž, VI, str. 47 (AT, *Regulae*, VI, 382, 17–22).

řádem identit a série diferencí. Hra podobností navíc byla dříve nekonečná. Bylo vždy možné nalézt další a jediné omezení pocházelo z uspořádání věcí, z konečnosti světa sevřeného mezi mikrokosmem a makrokosmem. Nyní je možné provést kompletní výčet: buď formou vyčerpávajícího soupisu všech prvků, které zamýšlený celek utvářejí, nebo formou kategorizace, která vyjádří celek studované oblasti, anebo konečně formou analýzy určitého počtu bodů v dostatečném množství, vybraném po celé délce série. Komparace tu tedy může dosáhnout absolutní jistoty: starý systém podobnosti, nikdy nedokončený a provždy otevřený novým možnostem, se mohl stát prostřednictvím postupných konfirmací čím dál více pravděpodobný, ale nikdy jistý. Naprostý výčet a možnost ukázat v každém bodě nutný přechod k dalšímu umožňuje naprosto jisté poznání identit a rozdílu: „Jedině pomocí výčtu jsme schopni vždy vynést pravdivý a jistý soud o nějaké otázce, ať už se zaměříme na kteroukoli.“⁴⁶ Aktivita ducha – a to je čtvrtý bod – už nebude spočívat v přiřazování věcí k sobě navzájem, v hledání všeho, co může být odhaleno jako něco, co v sobě skrývá nějakou vnitřní příbuznost, přitažlivost anebo tajemně sdílenou přirozenost, ale naopak v rozlišování, tj. v ustavení identit a pak nutnosti přechodu na všechny stupně, které se od ní odchylují. V tomto smyslu nutí rozlišování komparaci provést jako své první a fundamentální zkoumání pátrání po diferencii: dobrat se intuitivně k jasné představě věci, a jasné pochopit nutný přechod z jednoho členu série k druhému, jež po něm bezprostředně následuje. A konečně jako poslední důsledek, neboť poznávat znamená rozlišovat, dějiny a věda budou od sebe napříště oddělené. Na jedné straně bude vzdělání, četba autorů, suma jejich názorů. To může někdy docela dobře mít hodnotu inspirace, méně ovšem jejich vzájemná shoda než spory: „Běží-li totiž o obtížnou otázku, tehdy je pravděpodobnější, že její pravdivé řešení mohlo nalézt jen málo autorů, nikoli mnoho.“ Proti těmto dějinám a neporovnatelně s nimi, se tyčí jisté soudy, k nimž dospíváme prostřednictvím intuicí a jejich spojením. Ty a pouze ty tvoří vědu, a dokonce i kdybychom „přečetli všechny argumenty Platóna a Aristotela, ale přitom bychom neuměli vynést pevný soud o předložených věcech, zdá se, že jsme se nenaucili vědu, ale historii“.⁴⁷ Od této doby přestane být text součástí znaků a forem pravdy. Řeč už není jedním z útvarů světa ani signaturou vloženou do věcí od počátků času. Pravda se ukazuje a značí v zřejmé a rozlišené percepci. Slověům náleží úkol artikulovat ji, je-li to možné, ale už nemají právo být jejím znakem. Řeč se stahuje ze svého postavení mezi věcmi a vstupuje do období své průzračnosti a neutrality.

46 Tamtéž, VII, str. 57 (AT, Regulae, VII, 388, 21–24).

47 Tamtéž, III, str. 22 a 23 (AT, Regulae, III, 367).

Právě v tom spočívá obecný fenomén kultury 17. století – obecnější, než je zvláštní bohatství kartezianismu.

Musíme totiž rozlišit tři věci. Na jedné straně existoval mechanicismus, který v jednom docela krátkém období (necelá druhá polovina 17. století) navrhoval teoretický model pro určité oblasti vědění, jako jsou fyziologie nebo medicína. Existovalo také úsilí, jež nabývalo dost rozmanitých forem, matematizovat empirické. To bylo stálé a kontinuální v astronomii a v jedné části fyziky, sporadické v ostatních disciplínách – někdy šlo o skutečné úsilí (jako u Condorceta), jindy šlo o návrh obecného ideálu (u Condillaca nebo Destutta), jindy byla matematizace také zamítnuta v samé své možnosti (např. u Buffona). Ale ani tato snaha po matematizaci, ani pokusy o mechanicismus nesmí být směřovány se vztahem, který klasické vědění ve své nejobecnější formě udržuje s *mathesis*, chápané jako univerzální věda o míře a řádu. Pod prázdnými a temně magickými slovy o „karteziánském vlivu“ nebo o „newtonovském modelu“ mají historikové idej tendenci směřovat tyto tři věci a definovat klasický racionalismus prostřednictvím úsilí o to, učinit přírodu mechanickou a spočitatelnou. Jiní – ti méně obratní – se pokoušejí v tomto racionalismu odhalit hru „protikladných sil“: sil přírody a života, jež se nedají redukovat ani na algebru, ani na fyziku pohybu, a které tak přetrvávají v samém srdci klasicismu jako zdroj neracionalizovatelného. Oba dva tyto typy analýzy jsou stejně nedostatečné. Neboť to, co je v klasické epistémě fundamentální, není ani úspěch nebo krach mechanicismu, ani nemožnost či právo matematizace přírody, nýbrž vztah k mathesis, který je až do konce 18. století stálý a nezměnný. Tento vztah má dvě podstatné vlastnosti. První z nich je to, že vztahy mezi jsoucnými budou myšleny pod formou řádu a míry, ale s onou fundamentální nevyvážeností, že se dá vždycky převést problém míry na problém řádu tím, že vztah každého poznání k mathesis se dává jako možnost stanovit uspořádanou posloupnost mezi věcmi, a dokonce i mezi neměřitelnými věcmi. V tomto smyslu nabude analýza velmi rychle hodnotu univerzální metody. A leibnizovský projekt vytvořit matematiku kvalitativních řádů se nachází v samém srdci klasického myšlení. Kolem tohoto projektu se točí naprosto celé klasické myšlení. Ale na druhou stranu tento vztah k mathesis jakožto k obecné vědě o řádu neznámá rozplynutí vědění v matematice ani založení veškerého možného poznání na jejím základě. Právě naopak: v souvislosti s pátráním po mathesis se objevuje určitý počet empirických oblastí, které až dosud nebyly ani zformovány, ani definovány. V žádné z těchto disciplín není možné najít stopu po mechanicismu nebo po matematizaci, a přesto se všechny utvořily na základě možné vědy o řádu. Jestliže skutečně povstaly z Analýzy obecně, není jejich zvláštním nástrojem algebraická metoda, nýbrž systém znaků. Takto vznikla obecná gramatika, přírodní historie, analýza bohatství, vědy o řádu v oblasti slov, jsoucna a potřeb. A žádná z těchto empiric, zcela nových v klasickém

období a koextenzivních s jeho délkou (chronologicky je rámuje Lancelot a Bopp, Ray a Cuvier, Petty a Ricardo, první z nich píše kolem roku 1660, další v letech 1800–1810), by se nikdy nemohly objevit bez vztahu, který tehdy veškerá *epistémé* západní kultury udržovala s obecnou vědou o řádu.

Tento vztah k řádu je pro klasický věk stejně podstatný, jako byl pro renesanci vztah k interpretaci. A stejně jako byla interpretace 16. století podstatně poznáním podobného protože prolínala sémiologii a hermeneutiku, ustavuje uspořádávání prostřednictvím znaků všechno empirické vědění jako vědění o identitě a diferenci. Svět podobnosti zároveň neohraničený a uzavřený, plný a tautologický je ve svém středu rozpojen a jakoby otevřen. Na jedné straně byly nalezeny znaky vhodné jako nástroje k analýze, značky identity a difference, principy uspořádávání a klíče k taxonomii, na straně druhé empirická a šeptavá podobnost věcí, hluchá podobnost, jež myšlení živí nekonečnou materií rozdělení a distribuce. Na jedné straně obecná teorie znaků, rozdělení a klasifikace. Na straně druhé problém bezprostředních podobností, spontánního pohybu imaginace a opakování přírody. Mezi nimi nová vědění, jež nachází své místo v tomto otevřeném odstupu.

III. REPREZENTACE ZNAKU

Co je v klasickém věku znak? Neboť to, co se změnilo v první polovině 17. století – a zůstalo proměněné možná až do dnešních dnů – je celý režim znaků, podmínky, za nichž vykonávají svou podivnou funkci. Právě toto je nenadále ustavuje za znaky mezi tolika ostatními věcmi, o nichž víme nebo které vidíme. Je to samo jejich bytí. Na prahu klasického věku přestává znak být útvarem světa a přestává být spojen s tím, co označuje, pevnými a tajemnými vazbami podobnosti nebo příbuzenství.

Klasicismus definuje znaky podle tří proměnných.⁴⁸ Původ vazby: znak může být přirozený (jako odraz v zrcadle označuje to, co odráží) nebo konvenční (jako nějaké slovo, které může pro určitou skupinu lidí znamenat nějakou ideu). Typ vazby: znak může náležet celku, který označuje (jako zdravý vzhled náleží ke zdraví), nebo od něj být oddělen (jako obrazy Starého zákona, které jsou vzdálenými znaky Vtělení a Vykoupení). Jistota spojení: znak může být tak stálý, že jsme si jisti jeho hodnověrností (takto dýchání označuje život), ale může být také jenom pravděpodobný (jako bledost pro těhotenství). Žádná z těchto forem vazby nutně neimplikuje podobnost, ani přirozený znak ji nevyžaduje: výkřiky jsou spontánní znaky strachu, ale nejsou mu analogické. Anebo, jak říká Berkeley, vizuální počítky jsou znaky hmatu zavedené Bohem, a přesto se mu žádným způsobem

⁴⁸ Logique de Port-Royal, I. část, kap. IV.

nepodobají.⁴⁹ Tyto tři proměnné nahrazují podobnost, aby se mohla definovat výkonnost znaku v oblasti empirického poznání.

1. Jelikož je znak vždy buď jistý, nebo pravděpodobný, musí najít své místo v rámci poznání. V 16. století lidé soudili, že znaky byly vloženy do věcí samých, aby se dalo odhalit jejich tajemství, přirozenost nebo vnitřní síla. Ale tento objev byl pouze posledním účelem znaků, ospravedlněním jejich přítomnosti. Bylo to pouze jejich možné, a bezpochyby nejlepší použití. Ale znaky nepotřebovaly být poznány, aby mohly existovat: dokonce i když zůstávaly mlčenlivé a i když si jich nikdo nepovšiml, neztrácely nic na své konzistenci. Nikoli poznání, nýbrž řeč věcí sama je konstituovala v jejich označující funkci. Od 17. století se celá oblast znaku distribuuje mezi jisté nebo pravděpodobné: to znamená, že už nebudou moci existovat znaky neznámé nebo němé. Nikoli proto, že by lidé vlastnili všechny možné znaky, ale proto, že znak se konstituuje jako znak až od chvíle, kdy je poznána možnost vztahu substituce mezi dvěma již známými elementy. Znak nečeká tiše na někoho, kdo by ho mohl poznat: vždy se konstituuje až prostřednictvím aktu poznání.

Právě v tomto bodě vědění ruší svou starobyklou souvislost s *divinatio*. To vždy předpokládalo znaky, jež mu předcházely tím způsobem, že se poznání zcela mohlo ponořit do otevřenosti určitého objeveného, projeveného či tajemně přejatého znaku. *Divinatio* mělo za úkol odhalit předem danou řeč, kterou Bůh obdařil svět. Právě v tomto smyslu *divinatio* předpovídalo a předpovídalo na základě božského. Například bude znak něco značit až v rámci poznání: z něj bude čerpat svou jistotu nebo pravděpodobnost. A pokud Bůh ještě užívá znaky k tomu, aby k nám prostřednictvím přírody promlouval, používá naše poznání a vazby, jež vznikají mezi impresemi, k tomu, aby v našem duchu navodil vztah označování. Právě v tom spočívá úloha Malebranchova citu a počítků u Berkeleyho: v přirozeném soudu, v citu, ve vizuálních impresích, v počítku třetího slouží poznání předčasné, zmatené, avšak přítomné, nevyhnutelné a zavazující poznání za znak pro poznání diskurzivní, jež my, protože nejsme čistými duchy, nemáme ani možnost nebo oprávnění na to, abychom ho mohli dosáhnout sami silou vlastního ducha. U Malebranche je znak od Boha rafinovaným a sympatickým prolnutím dvou poznání. Už zde není *divinatio* – vtisknutí poznání do záhadného, otevřeného a posvátného prostoru znaků, ale krátké poznání zahrnuté v sobě samém: záhyb dlouhé řady soudů v rychlé figurě znaku. Vidíme také, jak se poznání, které znaky uzavřelo ve svém vlastním prostoru, bude moci jedním protiběžným pohybem otevřít pravděpodobnosti. Vztah mezi dvěma impresemi bude vztahem mezi znakem a označovaným, tzn. vztahem, který se na způsob sukcese bude rozvíjet od nejmenší pravděpodobnosti až k nejsilnější jistotě. „Spojení idejí neimplikuje vztah příčiny a následku, nýbrž pouze vztah indicie a znaku k označované věci.

⁴⁹ Berkeley, *An Essay towards a New Theory of Vision*, 2. vyd., Londýn 1732, § 44–50.

Oheň, který vidím, není příčinou bolesti, již pociťuji, když se k němu přiblížím, ale indicií, jež mě před bolestí varuje.⁵⁰ Poznání, jež náhodou odhalovalo znaky absolutní a starší než ono samo, je nahrazeno sítí vztahů krok za krokem vystavěného poznáním pravděpodobného. Tak bylo umožněno vystoupení Humova.

2. Druhá proměnná znaku: forma jeho vazby k tomu, co označuje. 16. století triumfovalo nad časem a prostorem hrou konvence, emulace a především sympatie: neboť znakům náležela schopnost navracet a sjednocovat. V klasicismu je znak naopak charakterizován bytostným rozptýlením. Sférický svět konvergentních znaků je nahrazen světem roztahujícím se do nekonečna. V tomto prostoru může znak zaujímat dvě pozice: buď je jakožto prvek součástí toho, co označuje, anebo je od toho reálně a aktuálně oddělený. Tato alternativa není popravdě řečeno radikální, neboť aby znak mohl plnit svou funkci, musí být vložen do toho, co označuje, a být od něj zároveň odlišný. Aby byl znak skutečně tím, čím je, je třeba, aby byl dán poznání současně s tím, co označuje. Condillac upozorňuje na to, že žádný zvuk se pro dítě nikdy nestane verbálním znakem nějaké věci, pokud ho dítě neslyšelo alespoň jednou právě tehdy, když danou věc vnímalo.⁵¹ Ale aby se nějaký element percepce mohl stát znakem, nestačí pouze, že je její součástí. Musí být rozlišen jakožto prvek a zbaven celkové impresie, se kterou byl konfuze spojován. Tato impresie musí být tedy rozdělena, pozornost se musí zaměřit na jednu z jejích navzájem propletených oblastí, z nichž se skládá, a musí z ní být izolována. Konstituce znaku je tedy neoddělitelná od analýzy. Je jejím výsledkem, protože by se bez ní nemohl objevit. Je také jejím nástrojem, protože jakmile je izolována a definována, může být aplikován na další impresie. A ve vztahu k nim hraje jakoby úlohu mřížky. Protože duch provádí analýzu, objevuje se znak. Protože duch disponuje znaky, analýza může pokračovat. Teď chápeme, proč obecné učení o znaku přesně splývalo s definicí schopnosti analýzy myšlení od Condillaca až po Destutta de Tracy a Geranda v jedné a téže teorii poznání.

Když se v *Logice z Port-Royal* psalo, že znak může být inherentní k tomu, co označuje, nebo být od něj oddělený, znamenalo to, že v klasickém věku nemá znak za úkol svět k sobě přibližovat a učinit ho inherentním svým vlastním formám, ale naopak ho rozvrhnout, klást do nekonečně otevřeného prostoru a dále bez omezení rozvíjet ta zastoupení, v nichž je myšlen. A právě tímto způsobem se nabízí současně analýze a kombinatorice a stává se tak z jednoho konce na druhý pořadatelný. Znak neruší v klasickém myšlení vzdálenosti ani čas. Umožňuje naopak, aby se odvíjely a aby se daly krok za krokem projít. Prostřednictvím znaku se věci od sebe rozlišují, uchovávají se ve své identitě, rozpojují se mezi sebou a zase se spojují. Západní rozum vstupuje do věku souzení.

50 Berkeley, *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, 1710, § 65.

51 Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (Œuvres, Paříž, 1798, sv. I, str. 188 až 208)

3. Zbývá třetí proměnná: ta, jež může nabýt buďto přirozené, nebo konvenční hodnoty. Dlouho bylo známo – i dávno před *Kratylem* – že znaky mohou být dány přírodou nebo být vytvořené člověkem. Ani šestnáctému století to nebylo neznámo a v lidské řeči se uznávaly institucionální znaky. Ale umělé znaky vděčily za svou moc jedině přirozeným znakům. Ty zakládaly všechny ostatní. Od 17. století jsou přírodě a konvenci přiznány opačné hodnoty: přirozený znak není nic víc než element vzatý z věcí a znakem konstituovaným se stane až prostřednictvím poznání. Je tedy předepsaný, rigidní, obtížný a duch se ho nemůže zmocnit. Když naopak vytváříme konvenční znak, vždycky můžeme (a vlastně i musíme) ho vybrat tak, aby byl jednoduchý, snadno zapamatovatelný, aplikovatelný na neomezený počet prvků, se schopností sám sebe rozdělit a skládat se. Konvenční znak je znak v plnosti své funkce. Právě on tvoří hranici mezi lidmi a zvířaty, právě on imaginaci proměňuje na volní paměť, spontánní pozornost na reflexi, instinkt na racionální poznání.⁵² Itard odhalil nedostatek právě tohoto znaku u „divocha z Aveyronu“. Přírodní znaky jsou proti konvenčním znakům pouze rudimentárním načrtnutím a vzdáleným obrazem, jenž nebude nikdy dokončen bez arbitrárního.

Ale toto arbitrární je poměřováno svou funkcí a jeho pravidla jsou jejím prostřednictvím velmi přesně definována. Arbitrární systém věcí musí umožnit analýzu věcí na ty nejjednodušší elementy, musí je rozložit až k počátkům, ale musí také ukázat, jak jsou kombinace těchto elementů vůbec možné, a umožnit ideální genezi složitosti věcí. „Arbitrární“ je protikladem „přirozeného“ pouze tehdy, chceme-li určit způsob, jakým se znaky ustavují. Ale arbitrární je také mřížka analýzy a kombinatorní prostor, jehož prostřednictvím se příroda dává v tom, co je – v rovině původních impresí a ve všech možných podobách jejich kombinace. Systém znaků ve své dokonalosti je oním jednoduchým a naprosto průzračným jazykem, jenž je schopen pojmenovat elementárně. Je také tím souborem operací, jenž definuje všechna možná spojení. V našich očích vypadá toto hledání počátku a tento kalkul seskupení jako nekompatibilní a rádi si je vykládáme jako dvojznačnost myšlení 17. a 18. století. Totéž platí pro hru mezi systémem a přírodou. Ve skutečnosti zde ale není žádný rozpor. Přesněji řečeno existuje jediná a nutná dispozice, jež prochází celou klasickou *epistémé*: je to sounáležitost univerzálního kalkulu a hledání elementárního v systému, jenž je umělý a který právě proto může odhalit celou přírodu od jejích počátečních prvků až po simultánnost všech možných kombinací. Pracovat se znaky neznamenovalo v klasickém věku pokoušet se za nimi nalézt původní text provždy drženého a zadržovaného diskurzu, jak tomu bylo v předchozích stoletích, nýbrž pokoušet se odhalit arbitrární řeč, která dovolí rozprostřít přírodu do prostoru a ospravedlní poslední meze analýzy a zákony její kompozice. Vědění už nemusí

52 Tamtéž, str. 75.

vypřít z písku staré Slovo na neznámých místech, kde se může skrývat, nýbrž vytvořit jazyk, a to tak, aby byl dobře udělán – tzn. analyzující a kombinující, aby byl skutečně jazykem kalkulu.

Nyní můžeme definovat nástroje, které systém znaků klasickému myšlení ukládá používat. Právě tento systém přivádí do poznání pravděpodobnost, analýzu a kombinatoriku a systémem ospravedlněné arbitrárno. Právě on dává příležitost hledání počátků i počitatelnosti, konstituci tabulek fixujících všechny možné kompozice i rekonstrukci zrození z nejjednodušších prvků. Směřuje všechno vědění s řečí a pokouší se nahradit všechny řeči systémem umělých symbolů a operací logické povahy. Z hlediska dějin myšlení se toto všechno objevuje bezpochyby jako souběh vlivů, mezi nimiž musíme vyzdvihnout individuální úlohu, jež lze vysledovat zpět až k Hobbesovi, Berkeleymu, Leibnizovi, Condillacovi a k ideologům. Ale pokud se ptáme po klasickém myšlení z hlediska toho, co ho archeologicky umožnilo, všimneme si, že rozklad znaku a podobnosti na počátku 17. století dal prostor takovým útvarům nového myšlení, jako pravděpodobnost, analýza, kombinatorika, systém a univerzální řeč, nikoli jako sukcesivním tématům navzájem se umožňujícím nebo vylučujícím, nýbrž jako jediné síti nutnosti. A až tato síť umožnila takové osobnosti, které nazýváme Hobbes, Berkeley, Hume a Condillac.

IV. ZDVOJENÁ REPREZENTACE

Přesto ta nejzákladnější vlastnost znaku pro klasickou *epistémé* nebyla dosud zmíněna. Aby totiž znak mohl být více či méně pravděpodobný, více či méně vzdálen tomu, co označuje, aby mohl být přirozený či arbitrární, aniž by byla zasažena jeho povaha či hodnota znaku – všechno toto jasně ukazuje, že vztah znaku k obsahu není zajištěn v řádu věcí samých. Vztah mezi označujícím a označovaným se teď nalézá v prostoru, kde už jejich setkání žádný zprostředkující útvar nezajišťuje: představuje vazbu mezi ideou jedné věci a ideou jiné. Logika z Port-Royal to říká jasně: „Znak zahrnuje dvě ideje, ideu věci, již reprezentuje, a ideu věci, jež je reprezentována, a jeho povaha spočívá v tom, že druhá podněcuje první.“⁵³ Jde o duální teorii znaku, jež se nedvojznačně staví proti složitější renesanční organizaci. Teorie znaků tehdy implikovala tři dokonale rozlišené elementy: to, co bylo značeno, to, co bylo značící, a to, co v tomto umožňovalo vidět značku onoho. Ovšem tento poslední element byla podobnost: znak značil v té míře, v jaké byl „téměř totéž“ jako to, co označoval. Tento jednotný a trojčlenný systém zanikne ve stejnou chvíli jako „myšlení podobnosti“ a bude nahrazen přísně binární organizací.

⁵³ Logique de Port-Royal, I. část, kap. IV.

Avšak proto, aby znak byl právě touto čistou dualitou, existuje jedna podmínka. Ve svém jednoduchém bytí ideje, obrazu nebo percepce asociované k jiné nebo jinou nahrazené, není označující element znkem. Stává se jím jedině pod podmínkou, že ukáže mimoto ještě vztah, jenž ho váže k tomu, co označuje. Musí zobrazovat, ale je také třeba, aby se toto zobrazování zobrazovalo v něm samém. Je to nezbytná podmínka binární organizace znaku a Logika z Port-Royal ji vysloví dokonce ještě dříve, než vůbec řekne, co vlastně znak je: „Když nějaký objekt sledujeme pouze v tom ohledu, v němž zobrazuje nějaký jiný, idea, kterou z toho máme, je idea znaku a onen první objekt je znak.“⁵⁴ Označující idea se zdvojuje, protože na ideu, jež nahrazuje jinou, se vrství idea její reprezentativní mohutnosti. Nejsou však potom zde tři termíny: označovaná idea, označující idea a uvnitř ní idea její reprezentativní úlohy? Přesto se nejedná o podvodný návrat k trojčlennému systému, ale spíše o nezbytný odstup dvojčlenného útvaru, jenž ustoupí před sebou samým a celý se ponoří do označujícího živlu. Označující má ve skutečnosti za celý obsah, celou funkci a celé určení pouze to, co reprezentuje: je zcela uspořádané a průzračné. Ale na tento obsah se ukazuje pouze v reprezentaci, jež se dává jako taková, a označování se noří beze zbytku či dvojznačnosti do reprezentace znaku. Je příznačné, že první příklad znaku, který Logika z Port-Royal podává, není ani slovo, ani výkřik, ani symbol, nýbrž prostorová a grafická reprezentace – kresba: mapa nebo obraz. Obsah obrazu je totiž pouze to, co zobrazuje, a přesto se tento obsah ukazuje pouze jako reprezentací reprezentovaný. Binární dispozice znaku tak, jak se objevuje v 17. století, nahrazuje organizaci, která různými způsoby vždy byla trojčlenná už od stoiků a dokonce už i od prvních řeckých gramatiků. Avšak tato dispozice předpokládá, že znak je rozštěpenou a zdvojenou reprezentací v sobě samé. Idea může být znkem jiné nikoli proto, že se mezi nimi může vytvořit vztah reprezentace, nýbrž proto, že se tato reprezentace vždy může reprezentovat uvnitř ideje, která reprezentuje. A také proto, že reprezentace se ve své vlastní podstatě vrství kolmo na sebe samu: je zároveň indikací a objevením se, vztahem k nějakému objektu a manifestací sebe sama. Od klasického věku je znak *reprezentativita* reprezentace v té míře, v jaké je *reprezentovatelný*.

Toto má velmi vážné důsledky. V první řadě důležitost znaků v klasickém myšlení. Kdysi byly prostředky poznání a klíči k vědění. Nyní jsou koextenzivní s reprezentací, tj. s myšlením ve svém celku, jsou do něj ponořeny, ale prochází jím v celé jeho šíři: jakmile je nějaká reprezentace svázána s jinou a reprezentuje v sobě tento svazek, je zde znak: abstraktní idea označuje konkrétní percepci, z níž byla zformována (Condillac). Obecná idea je pouze zvláštní ideou, jež slouží jiným za znak (Berkeley), imaginace jsou znaky percepce, z nichž vyšly (Hume, Condillac). Počítky jsou si znaky navzájem (Berkeley, Condillac) a nakonec se může stát,

⁵⁴ Tamtéž.

že počítky samy budou znaky (Berkeley) toho, co nám Bůh chce sdělit, což by z nich dělalo jakoby znaky souboru znaků. Analýza reprezentace a teorie znaků se navzájem prostupují: a toho dne, kdy se na konci 18. století bude ideologie ptát, zda je třeba přiznat primát znaku, nebo ideji, toho dne, kdy Destutt vytkne Gerandovi, že vytvořil teorii znaků ještě před tím, než definoval ideu⁵⁵, bude to znamenat, že se jejich bezprostřední sounáležitost začíná trhat a že idea a znak přestanou být dokonale průzračné.

Druhý důsledek. Tato univerzální extenze znaku na poli reprezentace vylučuje samu možnost teorie označování. Tázat se totiž, co je označování, předpokládá, že označování bude útvarem určeným ve vědomí. Ale pokud jsou fenomény vždy dány pouze v nějaké reprezentaci, jež je v sobě samé skrze svou vlastní reprezentabilitu zcela znakem, označování nemůže být problém, dokonce se ani neobjeví. Všechny reprezentace jsou mezi sebou spojeny jako znaky a všechny tvoří jakousi obrovskou síť. Každá se dává ve své průzračnosti za znak toho, co reprezentuje, a přesto, nebo spíše právě proto žádná specifická aktivita vědomí nemůže nikdy označení konstituovat. Bezpochyby právě proto, že klasické myšlení reprezentace vylučuje analýzu označování, máme my, kteří myslíme znaky pouze na základě této analýzy, takové těžkosti navzdory vši evidenci uznat, že klasická filosofie od Malebranche až po Ideologii byla od hlavy až k patě filosofii znaku.

Neexistuje žádný smysl vnější znaku nebo mu předcházející. Žádná implicitní přítomnost předběžného diskurzu, jenž by bylo třeba rekonstruovat, aby se odhalil vlastní smysl věcí. Není ale ani žádný akt, který by konstituoval označování, ani geneze uvnitř vědomí. To proto, že mezi znakem a obsahem není žádný zprostředkující člen ani žádná dvojnásobnost. Znaky tedy nemají jiný zákon než ten, jenž řídí jejich obsah: celá analýza znaku je zároveň a plným právem dešifrování toho, co znamenají. Naopak odhalení označovaného není nic jiného než reflexe o znacích, které na něj ukazují. Podobně jako v 16. století „sémiologie“ a „hermeneutika“ splývají. Ale jiným způsobem. V klasickém věku se už nestýkají v třetím elementu podobnosti. Váží se k sobě v oné schopnosti, jež je vlastní reprezentaci, reprezentovat sebe samu. Nebude tedy žádná teorie znaků odlišná od analýzy smyslu. Přesto systém přiznává určitý primát teorii znaků na úkor analýzy smyslu. Protože smysl nedává tomu, co je označované, povahu odlišnou od té, již přiznává znaku, nemůže být ničím víc než totalitou znaků rozvinutou v jejich zřetězení. Smysl bude dán v celkové tabulce znaků. Na druhé straně se ale kompletní síť znaků váže a artikuluje podle výseků vlastních smyslu. Tabulka znaků bude obraz věcí. Pokud směřuje bytí smyslu vždy zcela směrem ke znakům, funkce směřuje vždy zcela směrem k označovanému. Proto teorie řeči od Lancelota až po Destutta de Tracy vychází

55 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie* (Paříž, r. 11), sv. II, str. 1.

od abstraktní teorie verbálních znaků ve formě obecné gramatiky: ale jako vodičko vždy bere smysl slov. Proto se i přírodopis představuje jako analýza vlastností živých bytostí, ale taxonomie, i když je umělá, se vždycky snaží být v souladu s přírodním řádem, anebo se alespoň snaží od něj odchýlit co nejméně. Proto také analýza bohatství vychází z peněz a směny, ale hodnota je vždy založena na potřebě. V klasickém věku platí čistá věda o znacích za bezprostřední diskurz označovaného.

A nakonec poslední důsledek, který se bezpochyby táhne až k nám: binární teorie znaku, ta, která od 17. století zakládá obecnou vědu o znacích, je základním vztahem spjata s obecnou teorií reprezentace. Pokud je znak čistě a jednoduché spojení označujícího a označovaného (spojení, jež je arbitrární nebo není, volní nebo vnucené, individuální nebo kolektivní), nemůže být každopádně ustaven jinak než v obecném živlu reprezentace: označující a označované jsou svázány pouze v té míře, v jaké jsou (nebo byla nebo mohou být) obě reprezentovány a v jaké jedno aktuálně reprezentuje druhé. Bylo tedy nezbytné, aby si klasická teorie znaku kladla jako základ a filosofické zdůvodnění „ideologii“, tzn. obecnou analýzu všech forem reprezentace od elementárního počítka až po abstraktní a složené ideje. Bylo také nezbytné, že když Saussure znovu objevil projekt obecné sémiologie, dal znaku definici, jež mohla vypadat „psychologisticky“ (spojení pojmu a obrazu): Saussure zde ve skutečnosti znovu objevil klasickou podmínku nezbytnou k tomu, aby se povaha binárního znaku dala myslet.

V. IMAGINACE PODOBNOSTI

Takže tu máme znaky oproštěné od všeho kolotání světa, do něž je renesance kdysi vložila. V následujícím období budou spočívat uvnitř reprezentace, vloženy do idejí, do tohoto úzkého prostoru, kde si sama se sebou hraje tak, že se rozkládá a znovu skládá. Pokud jde o podobnost, ta už bude spadat výhradně do oblasti mimo poznání. Je to empirie ve své nejvyčpělejší formě. Napříště už nebude moci „být považována za součást filosofie“⁵⁶, alespoň pokud nebude zahlazena ve své neexaktnosti a transformována věděním na vztah rovnosti a řádu. A přesto je podobnost pro poznání neodmyslitelný rámec. Neboť rovnost nebo vztah řádu mohou být mezi dvěma věcmi ustaveny jediné tehdy, pokud byla podobnost alespoň záminkou k jejich srovnání. Hume vztah identity umístil mezi vztahy „filosofické“, jež předpokládají určitou reflexi, zatímco podobnost patřila mezi vztahy přirozené, které se našemu duchu vnutí svou „tichou silou“, avšak nevyhnutelnou⁵⁷. „Jen at' filosof zápasí s precizností, jak jen chce..., přesto se ho odvažují vyzvat, aby učinil

56 Hobbes, *Logika*. Přel. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, (Paříž, 1805), sv. III, str. 599.

57 Srov. Hume, *Treatise Concerning Human Nature*, Oxford 1896 (1739), I, 3, I.

třeba jen jediný krok ve své kariéře bez pomoci podobnosti. Jen ať pohlédne na metafyzickou stránku věd, i těch nejméně abstraktních, a jen ať mi řekne, zda obecné indukce, jež čerpáme z jednotlivých faktů, nebo spíše jestli samy rody, druhy a všechny abstraktní pojmy se mohou vytvořit jiným způsobem než skrze podobnost.⁵⁸ Na vnější obrubě vědění setrvává podobnost jako ta sotva načrtnutá forma, tento primitivní element vztahu, jenž musí poznání odhalit v celé její šíři, ale který přebývá neomezeně mimo ně na způsob němé a nesmazatelné nutnosti.

Stejně jako v 16. století na sebe podobnost a znak osudově odkazují, ale ovšem jiným způsobem. Místo toho, aby podobnost potřebovala značku k tomu, aby bylo její tajemství odhaleno, je teď nediferencovaným, pohyblivým a nestabilním základem, na němž může poznání postavit své relace, měřítka a identity. Proto tu jde o dvojí zvrat: protože právě znak a s ním celé diskurzivní poznání vyžaduje základ podobnosti a protože již nejde o to, aby se odhalil obsah existující už před poznáním, ale aby se položil obsah, který by užití forem poznání dal příležitost. Ačkoli byla podobnost v 16. století fundamentálním vztahem bytí k sobě samému a kontrakcí světa, je v klasickém věku tou nejjednodušší formou, za kterou se objevuje to, co se poznání dává a co je od poznání samého nejvíce vzdálené. Skrze ni může být reprezentace poznána, tj. srovnána s těmi, jež jí mohou být podobné, rozložena na jednotlivé elementy (na elementy, jež jsou společné s ostatními reprezentacemi), pospojována s těmi, jež mohou obsahovat částečné identity, a nakonec distribuována do uspořádané tabulky. Podobnost hraje v klasické filosofii (tzn. ve filosofii analýzy) symetrickou roli s rolí, kterou bude hrát rozdílné v kritickém myšlení a ve filosofii soudu.

V tomto hraničním a podmíněném postavení (tj. bez čeho a v čem nemůžeme poznávat) se podobnost staví po bok imaginaci, anebo přesněji řečeno, se objevuje pouze prostřednictvím imaginativní síly a naopak imaginace může existovat jediné tak, že se o podobnost opře. Jestliže totiž v nepřerušném řetězu reprezentace předpokládáme impresi, ať už jsou jakkoli jednoduché, a i když mezi sebou nebudou mít žádný stupeň podobnosti, nebude totiž žádná možnost, jak by imaginace mohla odkazovat na reprezentaci, jak by ji mohla nechat znovuobjevit a umožnit takto její re-representaci v imaginárnu. Imprese by plynuly v té neúplnější diferencii – tak úplně, že by se ani nedala postřehnout, protože by žádná reprezentace nikdy neměla příležitost ustrnout na místě, navázat se na dřívější, položit se vedle ní a umožnit tak srovnání. Drobná identita, jež je vždy pro diferenciaci nezbytná, by vůbec nemohla být dána. Věčná změna by se neodvolatelně odehrávala ve věčné jednotvárnosti. Ale kdyby reprezentace neměla tajemnou moc znovuzpřítomnit si minulou impresi, žádná další by se nejevila jako ji podobná nebo nepodobná. Tato

58 Merian, *Réflexions philosophiques de la ressemblance* (1767), str. 3 a 4.

schopnost znovuvyvolat minulé implikuje minimálně možnost odhalit jako téměř podobné (jako sousední či současné, jako existující téměř stejným způsobem) dvě impresi, z nichž jedna je přítomná, zatímco druhá přestala existovat možná že už před dlouhou dobou. Bez imaginace by podobnosti mezi věcmi nebylo.

Máme tu tedy dvojí požadavek. Je třeba, aby v reprezentovaných věcech existoval naléhavý šepot podobnosti. Je třeba, aby v reprezentaci vždy byl záhyb imaginace. A ani jeden z těchto dvou požadavků se nemůže zbavit toho druhého, neboť se doplňují. Zde tedy máme dva směry analýzy, které existovaly v celém průběhu klasického věku a jež se k sobě neustále přibližovaly, až se nakonec v druhé polovině 18. století spojily, aby v ideologii vyslovily svou společnou pravdu. Na jedné straně tu máme analýzu, jež podává zprávu o zprerthání série reprezentací v neaktuální, ale simultánní tabulce komparací: analýza impresi, reminiscence, imaginace, paměti, celého tohoto mimovolního základu, která je jakoby mechanikou obrazu v čase. Na druhé straně je analýza, jež se zabývá podobností věcí – jejich podobností před tím, než byly uspořádány, rozloženy v identické a rozdílné prvky a rozděleny do tabulky svých neuspořádaných podobností: proč se tedy věci dávají ve smíšeninách, přesazích a průnicích, v nichž je jejich bytostný řád zakalen, ale stále ještě viditelný, aby prosvítal pod formou podobnosti, nejasné obdoby, nahodilosti narážející na vyburcovanou paměť? První skupina problémů zhruba odpovídá analytice imaginace jako pozitivní schopnosti přeměnit lineární čas reprezentace na simultánní prostor virtuálních elementů. Druhá zhruba odpovídá analýze přírody v té míře, v jaké se zabývá mezerami, neuspořádaností, jež promíchá tabulku jsoucen a roztrhává ji na sled reprezentací, jež se vzdáleně sobě nejasně podobají.

Tyto dva protikladné momenty (negativní moment neuspořádanosti přírody v impresích a moment schopnosti rekonstituce řádu na jejich základě) nacházejí jednotu v ideji „vznikání“, a to dvěma možnými způsoby. Buď se negativní moment (moment neuspořádanosti, nejasné podobnosti) připsá na vrub samotné imaginaci, jež sama o sobě vykonává dvojí funkci: pokud je schopna pouhým zdvojením reprezentace obnovit řád, tak právě v té míře, v jaké brání přímému vnímání identity a difference věcí v jejich analytické pravdě. Síla imaginace je pouze rubem či jinou tvář její slabiny. U lidí se nachází na předělu mezi duší a tělem. Právě tam ji Descartes, Malebranche nebo Spinoza také skutečně analyzovali jako zdroj chybování a zároveň jako schopnost dospět dokonce i k matematické pravdě. Spatřili v ní stigma konečnosti, ať už jako znak pádu z inteligibilní rozprostraněnosti, nebo jako znamení omezené přirozenosti. Pozitivní moment imaginace může být naopak připsán na vrub zkalenému, prázdnému švezení podobností. Právě neuspořádanost světa, jež vyplynula z jeho minulosti, katastrof, anebo možná prostě z jeho propletené plurality, už nemůže reprezentaci nabídnout nic jiného než věci,

jež se navzájem podobají. Takže reprezentace, vždy spjatá se sobě si navzájem blízkými obsahy, se opakuje, odkazuje sama na sebe, přirozeně se v sobě zaplétá, stále znovu a znovu plodí téměř identické impresy a dráždí imaginaci. Právě v tomto čerání přírody mnohonásobné, avšak nejasné a bezdůvodně neustále znovuzačínající, v tajemném faktu přírody, jež se před každým řádem podobá sobě samé, hledali Condillac a Hume vztah podobnosti a imaginace. Jejich řešení stála sice v naprostém protikladu, ale reagovala na stejný problém. Každopádně chápeme, že se druhý typ analýzy snadno projevil v mytické podobě prvního člověka (Rousseau) nebo v podobě probouzejícího se vědomí (Condillac), nebo v podobě cizího diváka vrženého do světa (Hume): tato geneze vykonávala funkci na místě a místo *Geneze* samotné.

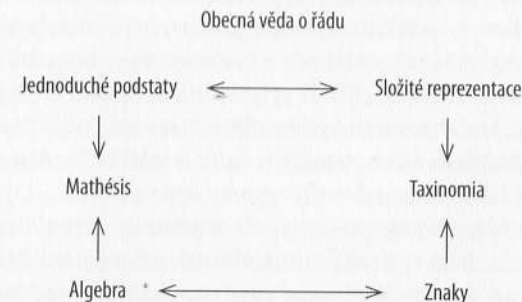
Ještě jedna poznámka. Pokud měly v klasickém věku pojmy přírody a lidské přirozenosti nějaký význam, nebylo to proto, že by se najednou na poli empirického bádání objevila tato temná nevyčerpatelně bohatá mohutnost, kterou nazýváme přírodou, ani proto, že by se v rámci této široké přírody vydělila jedna malá zvláštní a složitá oblast, jež by byla lidskou přirozeností. Ve skutečnosti pracují tyto dva pojmy tak, aby zajistily sounáležitost, reciproční vztah imaginace a podobnosti. Imaginace není bezpochyby ve své tvářnosti ničím jiným než vlastností lidské přirozenosti a podobnost je pouze jedním z účinků přírody. Ale pokud sledujeme archeologickou síť, jež klasickému myšlení poskytuje své zákony, je zjevné, že lidská přirozenost spočívá v onom úzkém orámování podobnosti, jež jí umožňuje re-representovat se (celá lidská přirozenost je právě zde: právě dostatečně vně reprezentace na to, aby se mohla prezentovat znovu v bílém místě, jež odděluje přítomnost reprezentace a ono „re-“ od jejího opakování). Je také zjevné, že příroda je pouhým neuchopitelným narušením reprezentace, jež způsobuje, že reprezentace je na ni citlivá ještě předtím, než je řád identit vůbec viditelný. Příroda a lidská přirozenost v obecném rozvrhu *epistémé* umožňují, aby se podobnost a imaginace navzájem přizpůsobily, a aby se tak umožnily všechny empirické vědy o řádu.

V 16. století byla podobnost spjata se systémem znaků a právě interpretace znaků otvírala pole konkrétnímu poznání. Od 17. století je však podobnost odmrštěna na samé meze poznání, na tu nejponiženější a nejnižší hranici. Zde se spojila s imaginací, s nejistým opakováním a se zaměřenými analogiemi. A namísto toho, aby otevřela vědu o interpretaci, implikuje vznikání, jež stoupá od neopracovaných forem Stejného k velkým obrazům vědění rozvíjeného podle forem identity, difference a řádu. Projekt vědy o řádu tak, jak byl založen v 17. století, vyžaduje, aby byl zdvojen genezí poznání, jak také od Locka až po ideologii skutečně a nepřetržitě byl.

VI. „MATHÉSIS“ A „TAXINOMIA“

Projekt obecné vědy o řádu, teorie znaků analyzující reprezentaci, rozvržení uspořádaných tabulek identity a difference – takto se v klasickém věku konstituoval prostor empirie, jenž až do konce renesance neexistoval a jenž měl na počátku 19. století zaniknout. Ted je pro nás tak těžké ho rekonstruovat a byl tak hluboce zakryt systémem pozitivit, kterému náleží naše vědomí, že dlouho zůstal nepovšimnut. Deformujeme a zakrýváme ho našimi kategoriemi a naší organizací prostoru. Zdá se, že chceme rekonstruovat to, co v 17. a 18. století byla „věda o životě“, o „přírodě“ nebo o „člověku“, a že prostě zapomínáme, že ani člověk, ani život, ani příroda nejsou oblasti, jež se lidské touze po poznání spontánně a pasivně nabízejí.

To, co celek klasické *epistémé* umožňuje, je v první řadě vztah k poznání řádu. Když se jedná o uspořádání jednoduchých přirozeností, uchyluje se k *mathésis* a ke své univerzální metodě, již je Algebra. Pokud jde o uspořádání složených jsoucen (obecně reprezentace tak, jak jsou dány ve zkušenosti), je třeba vytvořit *taxinomia* a k tomu je třeba vytvořit systém znaků. Znaky jsou v řádu složených jsoucen tím, čím je algebra pro jsoucna jednoduchá. Ale v té míře, v jaké se empirické reprezentace musí umět analyzovat na jsoucna jednoduchá, se musí *taxinomia* zjevně vztahovat k *mathésis*. Protože však vnímání evidencí je pouze zvláštní případ reprezentace obecně, můžeme naopak říci, že *mathésis* je pouze zvláštní případ *taxinomia*. Stejně tak znaky, jež zavádí myšlení samo, konstituují, jakoby byly jakousi algebrou, složené reprezentace. A naopak algebra je metoda, jak znakům přiřadit jednoduchá jsoucna a jak s těmito znaky zacházet. Z toho nám plyne následující členění:

Ale to není všechno. *Taxinomia* nadto implikuje určité kontinuum věcí (non-diskontinuitu, plnost bytí) a určitou schopnost imaginace ukázat něco, co není, avšak právě tím umožňuje odhalit kontinuitu. Možnost vědy o empirických řádech tedy vyžaduje analýzu poznání – analýzu, která musí ukázat, jak se může skrytá (a jakoby zamlžená) kontinuita bytí ustavit napříč časové vazbě diskontinuálních reprezentací. Odtud plyne, že v celém průběhu klasického věku se pocituje jako nutné tázat se po původu poznání. Ve skutečnosti se tyto empirické analýzy nestaví do protikladu k projektu univerzální *mathésis* jako skepticismus k racionalismu. Byly už zahrnuty v požadavcích vědění, jež se už neklade jako zkušenost Stejného, nýbrž jako založení Řádu. Na obou koncích klasické *epistémé* tedy máme *mathésis* jakožto vědu o kalkulovatelném řádu a *genezi* jakožto analýzu konstituce řádů z empirických řad. Na jedné straně se používají symboly možných operací s identitami a diferencemi. Z druhé strany se analyzují podobnosti věcí postupně rozmístěné značky a návraty imaginace. Mezi *mathésis* a *genezi* se rozprostírá oblast znaků – znaků, jež procházejí celou oblastí empirické reprezentace, ale nikdy ji nepřesáhnou. Je to prostor *tabulky* ohraničené kalkulem a *genezi*. V tomto vědění jde o to, přidělit znak všemu, co nám může naše reprezentace nabídnout: počítkům, myšlenkám, přáním. Tyto znaky musí mít platnost typu, tj. artikulovat celek reprezentace v rozdílných řezech navzájem oddělených jasně definovatelnými rysy. Takto umožňují ustavení simultánního systému, v němž budou reprezentace vyjadřovat blízkost a vzdálenost, souvislost a odchylky – tedy síť, jež mimo čas vyjadřuje jejich vzájemnou příbuznost a rekonstruuje ve věčném prostoru jejich vztah řádu. Takovým způsobem se může tabulka identit a diferencí načrtnout.

Právě v této oblasti se setkáváme s *přírodní historií* – s vědou o typech, jež vyjadřují kontinuitu přírody, a o její propojenosti. V této oblasti se také setkáváme s *teorií peněz a hodnoty* – s vědou o znacích, jež dovolují směnu a umožňují stanovit ekvivalence mezi lidskými potřebami a touhami. Tady konečně spočívá i *obecná gramatika*, věda o znacích, jejichž prostřednictvím lidé spojují jednotlivosti počítků a rozdělují kontinuitu pohyb myšlení. Navzdory odlišnostem existovaly tyto tři oblasti v klasickém věku pouze v té míře, v jaké se fundamentální prostor *tabulky* ustavil mezi kalkulem rovnosti a *genezi* reprezentací.

Viděli jsme, že tyto tři pojmy – *mathésis*, *taxinomia*, *genesis* – neoznačují ani tak oddělené oblasti, jako spíše síť sounáležitosti, jež v klasickém věku definuje obecnou konfiguraci vědění. *Taxinomia* není protikladem *mathésis*, spočívá v ní a odlišuje se od ní: neboť i ona je vědou o řádu – kvalitativní *mathésis*. Ale *mathésis* v přísném slova smyslu je vědou o rovnostech, a tudíž o atributech a soudech – je to věda o pravdě. *Taxinomia* se zabývá identitami a diferencemi, je to věda o artikulacích a třídách. Je vědění o *jsoucnech*. Stejně tak *geneze* spočívá v *taxinomii*,

anebo v ní alespoň nachází svou první možnost. Ale *taxinomia* vytváří tabulku viditelných diferencí, *geneze* předpokládá postupnou sérii, jedna se zabývá znaky v jejich prostorové simultaneitě jako syntax, druhá je rozděluje v analogon času jako chronologie. *Taxinomia* vykonává ve vztahu k *mathésis* stejnou funkci jako ontologie ve vztahu k apofantice a vzhledem ke *genezi* vykonává stejnou funkci jako sémiologie vzhledem k historii. Definuje tedy obecný zákon *jsoucen* a zároveň podmínky, za jakých je můžeme poznat. Odtud pramení fakt, že teorie znaků mohla v klasickém věku vystupovat jednak jako dogmatická věda, jež se vydávala za poznání přírody jako takové a jednak jako filosofie reprezentace, jež se časem stávala čím dál nominalističtější a skeptičtější. Odtud také pramení další fakt, a sice ten, že podobná dispozice zmizela tak, že pozdější věky na ni ztratily jakoukoli vzpomínku: po kantovské kritice a po všem, co se v západní kultuře na konci 18. století stalo, se objevilo nové uspořádání: na jedné straně se *mathésis* přeskupila a vytvořila apofantiku a ontologii; právě ona až dodnes vládla nad formálními disciplínami. Na druhé straně se historie a sémiologie (sémiologie kdysi pohlcená historií) spojily v interpretačních disciplínách, jež svou sílu rozvíjely od Schleiermachera k Nietzschemu a Freudovi.

Klasická *epistémé* může být každopádně s ohledem na své uspořádání definována artikulovaným systémem *mathésis*, *taxinomia* a *genetické analýzy*. Vědy sebou vždy nesou také projekt vyčerpávajícímu uspořádání vzdálený: směřují vždy k odhalení jednoduchých prvků a k jejich postupné kompozici. A mezi nimi tvoří tabulku, etalon poznání v systému, jenž v daném časovém bodě existuje. Centrem vědění je v 17. a 18. století *tabulka*. Pokud jde o velké debaty, které zaměstnávaly veřejnost, ty zcela přirozeně mají v zákrutech tohoto uspořádání své místo.

Jistěže můžeme napsat dějiny myšlení v klasickém věku tak, že tyto debaty vezmeme jako východisko nebo jako hlavní téma. Ale to by pak byly pouze dějiny názorů, tj. výběr podle postav, prostředí, sociálních skupin, atd., to by byla metoda ankety. Pokud ale chceme podniknout archeologickou analýzu vědění samotného, nesmějí nám jako vodítko sloužit tyto slavné debaty. Je třeba rekonstruovat obecný systém myšlení, jehož síť ve své pozitivitě umožňuje hru simultánních a zdánlivě protikladných názorů. Právě tato síť definuje podmínky možnosti debaty nebo problému a právě ona je nositelkou historicity vědění. Pokud západní svět usiloval o to, vědět, jestli je život pouze pohybem nebo jestli je příroda dostatečně uspořádána na to, aby to dokazovalo existenci Boha, nebylo to proto, že by se objevil nějaký problém. Je to proto, že poté, co byl rozptýlen nekonečný kruh znaků a podobností, a než byly zorganizovány série kauzality a historie, otevřela *epistémé* západní kultury prostor v tabulce, již neustále procházela od kalkulovatelných forem řádu až po analýzu nejsložitějších reprezentací. A v tomto procházení si všimneme brázdy na historickém povrchu témat, debat, problémů a rozšířených

názorů. Poznání prošlo z jednoho konce na druhý „prostor vědění“, který se najednou objevil v 17. století a který se uzavřel o 150 let později.

Nyní musíme podniknout analýzu tohoto tabulkového prostoru tam, kde se objevuje v nejjasnější formě, tj. v teorii řeči, v teorii klasifikace a v teorii peněz.

Někdo možná namítne, že pouhý fakt vůle analyzovat jedním tahem zároveň obecnou gramatiku, přírodní historii a ekonomii tak, že se převedou na obecnou teorii znaků a reprezentace, předpokládá otázku, již mohla položit pouze naše doba. Klasický věk ani žádná jiná kultura samozřejmě nemohou ohraničit či pojmenovat obecný systém svého vědění. Ale tento systém byl dostatečně zavazující na to, aby viditelné formy vědění v něm samy načrtly svou vzájemnou příbuznost, jako kdyby se metody, koncepty, typy analýzy, nabyté zkušenosti, duchové a nakonec lidé sami přemístili podle přání fundamentální sítě, která definovala implicitní, avšak nevyhnutelnou jednotu vědění. Dějiny nabízejí tisíce příkladů tohoto přemístění. Tolikrát absolvovaná cesta mezi teorií poznání, teorií znaků a teorií gramatiky: *Gramatika* Port-Royalu jakožto doplněk a přirozené pokračování *Logiky*, s níž má společnou analýzu znaků. Condillac, Destutt de Tracy a Gerando vyjadřovali všichni program dekompozice poznání na jeho podmínky či „elementy“ a reflexe o těchto znacích, z nichž řeč je pouze nejmarkantnější aplikace. Také cesta mezi analýzou reprezentace a znaků a analýzou bohatství: fyziokrat Quesnay napsal pro *Encyklopedii* heslo „Evidence“, Condillac a Destutt zařadili do své teorie poznání a jazyka teorii obchodu a ekonomie, jež pro ně měla politickou a morální hodnotu. Je známo, že Turgot napsal pro *Encyklopedii* heslo „Etymologie“, které představuje první systematickou paralelu mezi penězi a slovy. Je také známo, že Adam Smith kromě svého velkého díla o ekonomii napsal také esej o původu jazyků. Spojení mezi teorií přirozených klasifikací a teorií jazyka: Adanson nechtěl vytvořit pouhou nomenklaturu, zároveň umělou a koherentní v oblasti botaniky. Zamýšlel (a zčásti také provedl) úplnou reorganizaci písma podle fonetických daností řeči. Rousseau ve své pozůstalosti zanechal články o botanice a traktát o původu jazyků.

Takto tedy máme načrtnutu velkou síť empirického vědění: síť nekvantitativních řádů. A možná, že se vzdálená, avšak naléhavá jednotu v *Taxinomia universalis* objevuje v celé své jasnosti u Linného, když zamýšlí nalézt ve všech konkrétních oblastech přírody nebo společnosti stejné distribuce a stejný řád.⁵⁹ Hranicí vědění by byla dokonalá průzračnost reprezentací ve znacích, které je uspořádávají.

⁵⁹ Linné, *Philosophie botanique*, § 155 a 256.

MLUVIT

I. KRITIKA A KOMENTÁŘ

Existence jazyka je v klasickém věku zároveň nenápadná i suverénní.

Je suverénní proto, že slova mají úkol i schopnost „reprezentovat myšlení“. Ale reprezentovat tu neznámá tlumočit, dát jim viditelnou podobu, vytvářet materiálního dvojníka, jenž by na vnějším úbočí těla mohl reprodukovat myšlení v jeho přesnosti. Slovu reprezentovat je třeba rozumět v jeho přísném smyslu: řeč reprezentuje myšlení stejně jako se myšlení reprezentuje samo. Neexistuje žádný bytostný a primitivní akt označování, jenž by řeč konstituoval nebo ji vnitřně oživoval, nýbrž v jádru reprezentace existuje pouze ona schopnost reprezentovat sebe samu, tzn. schopnost analyzovat sebe samu tím, že se část po části pod pohledem reflexe klade vedle sebe, a schopnost postupovat v sobě samé v substitutu, jenž ji prodlužuje. V klasickém věku není dáno nic, co by nebylo dáno v reprezentaci. Ale tím nepovstává žádný znak, žádný výrok nemůže být vyjádřen, žádné slovo ani žádné tvrzení nesměřuje k žádnému obsahu jinak než hrou reprezentace, která sama od sebe odstupuje, zdvojuje se a reflektuje se v jiné reprezentaci, jež jí je ekvivalentní. Reprezentace nezakořeňují ve světě, z nějž by braly svůj smysl, ale samy se otvírají prostoru, jenž jim je vlastní a jehož vnitřní konstrukce vytváří prostor pro příchod smyslu. A řeč je právě zde, v onom odstupu, který v sobě samé reprezentace vytváří. Slova tedy netvoří tenkou blanku, jež zdvojuje myšlení na způsob fasády. Volají na něj, ukazují ho, ale nejdříve k jeho vnitřku mezi všemi ostatními reprezentacemi, jež reprezentují další. Klasická řeč je mnohem blíže myšlení, které má za úkol vyjadřovat, než se má všeobecně za to. Ale netvoří jeho paralelu. Tvoří součást jeho sítě, je vetkána dokonce i do rastru, který rozvíjí. Nikoli vnější účinek myšlení, nýbrž myšlení samotné.

A tím se činí neviditelnou nebo téměř neviditelnou. Každopádně se stala reprezentací tak průzračnou, že její bytí přestává být pociťováno jako problém. Renaissance

se zastavila před holým faktem, že řeč existuje: v šíři světa grafismus přimícháný do věcí nebo běžící pod jejich povrchem, iniciály na rukopisech nebo na stránkách knihy. A všechny tyto naléhavé značky volaly po řeči sekundární – po řeči komentáře, řeči exegeze, erudice – aby ve věcech uspaná řeč konečně mohla začít mluvit a hýbat se. Bytí řeči jako nemá neustupnost předcházelo tomu, co v ní můžeme číst, a slovům, jež nechává rezonovat. Právě tato masivní a pletichářská řeč od konce 17. století mizí. Už se neskrývá v záhadě znaku: už se nerozprostírá v teorii označování. S nadsázkou můžeme říci, že nic takového jako klasická řeč neexistuje. Ale aby plnila svou funkci: celá její existence spočívá v její reprezentační roli, je jí přesně označena a vyčerpává se jí. Řeč se již nevyskytuje jinde než v reprezentování a nemá jinou hodnotu než právě v ní: v této dutině, již má moc uspořádat.

Takto nalézá k sobě samé klasická řeč určitý vztah, který až dosud nebyl ani možný, ani představitelný. Řeč 16. století byla vzhledem k sobě v situaci neustálého komentáře; ten však může probíhat pouze tehdy, pokud existuje řeč – řeč, která tiše předchází diskurzu, jehož prostřednictvím se jí snažíme přimět promluvit. Abyste bylo možné provést komentář, potřebujeme předběžné absolutno textu. A pokud je naopak svět průsečíkem značek a slov, jak jinak bychom o něm mohli mluvit než formou komentáře? V klasickém období se řeč rozprostírá uvnitř reprezentace a v onom rozdělení, jež rozrývá. Napříště mizí prvotní Text a s ním celý nevyčerpátný základ slov, jejichž němé bytí bylo vepsáno do věcí. Jediné, co přetrvává, je reprezentace probíhající ve verbálních znacích, jež ji vyjadřují, a která se takto stává diskurzem. Záhadu slova, jež musí sekundární řeč interpretovat, nahradila bytostná diskurzivita reprezentace: otevřená, dosud neutrální a lhostejná možnost, již však diskurz bude mít za úkol završit a zafixovat. Když se však sám diskurz stává objektem řeči, netážeme se po něm tak, jako kdyby něco říkal, aniž by to řekl, jako kdyby byl řeči zadrženu v sobě samé a uzavřenou mluvou. Už se nepokoušíme vytáhnout na světlo velké záhadné slovo skryté ve věcech. Ptáme se, jak pracuje: jaké reprezentace označuje, jaké elementy odděluje a vybírá, jak je analyzuje a skládá, jaká hra substituce mu umožňuje naplnit jeho úlohu reprezentace. Komentář ustoupil kritice.

Tento nový vztah, který jazyk s ohledem na sebe sama nastoluje, není ani jednoduchý, ani jednostranný. Kritika pravděpodobně stojí v protikladu ke komentáři jako analýza viditelné formy proti odkrývání skrytého obsahu. Ale protože je tato forma formou reprezentace, kritika nemůže analyzovat řeč jinak než v pojmech pravdy, přesnosti, vlastností nebo expresivní hodnoty. Odtud pramení smíšená role kritiky a dvojznačnost, již se jí nikdy nepodařilo zbavit. Zkoumá řeč tak, jako kdyby byla čistou funkcí, souborem mechanismů, velkou autonomní hrou znaků. Ale nemůže se zároveň ubránit tomu, aby se netázala po její pravdivosti nebo nepravdivosti, po její průzračnosti nebo temnosti, tedy po způsobu, jakým

předkládá to, co říká ve slovech, jimiž to reprezentuje. Právě na základě této dvojí nutnosti se opozice základu a formy pomalu objevuje, až nakonec zaujme místo, které známe. Ale tato opozice se bezpochyby ustavila až poměrně pozdě, když se v 19. století kritický vztah oslaboval. V klasickém období se kritika zaobírá bez rozčlenění a jakoby jedním tahem reprezentativní úlohou jazyka. Nabývá čtyřech různých, jakkoli navzájem solidárních a navzájem na sebe odkazujících forem. Nejprve se rozprostírá v reflexivním řádu jako kritika *slov*: nemožnost vystavět vědu či filosofii s daným slovníkem, denunciací obecných pojmů, které směšují to, co je v reprezentaci různé, a abstraktních termínů, které separují to, co má zůstat spojené. Nezbytnost konstituovat slovník dokonale analytického jazyka. Také se projevuje v gramatickém řádu jako analýza reprezentativních hodnot syntaxe, slovosledu, konstrukce vět: je jazyk dokonalejší, když má deklinace, nebo systém předložek? Měl by být slovosled volný, nebo přísně pevný? Jaký systém časů nejlépe vyjadřuje vztah posloupnosti? Kritika se také věnuje zkoumání rétorických forem: analýza *figur* stylu, tj. typů diskurzu, z nichž každý má expresivní hodnotu, analýza *tropů*, tj. různých vztahů, které mohou slova udržovat se stejným reprezentativním obsahem (označení prostřednictvím části nebo celku, podstatným nebo druhořadým, událostí nebo nahodilostí, věcí samou nebo její analogií). Nakonec kritika tváří v tvář existující a již psané řeči si dává za úkol definovat vztah, který udržuje s tím, co reprezentuje: právě tímto způsobem přebírá od 17. století exegeze náboženských textů metodu kritiky: už nejde o to, znovu říci to, co už v nich bylo řečeno, nýbrž definovat, prostřednictvím jakých figur a obrazů, podle jakého řádu, za jakým expresivním účelem a s cílem vyslovit jakou pravdu byl daný diskurz Bohem nebo Proroky pronesen v té formě, v jaké nám je tradován.

Taková je ve své rozmanitosti kritická dimenze, jež se nutně ustavuje tehdy, když se řeč táže po sobě samé z hlediska své funkce. Od klasického věku stojí komentář a kritika v hlubokém protikladu. Tím, že kritika mluví o řeči v pojmech reprezentace a pravdy, soudí ji a profanuje. Komentář tím, že udržuje řeč v erupci svého bytí, a tím, že se po něm táže ve směru jeho tajemství, se zastavuje před srážem předběžného textu a dává si nesplnitelný a stále obnovovaný úkol zopakovat v sobě její zrod: sakralizuje ji. Tyto dva způsoby, jak může řeč založit vztah k sobě samé, vstoupí do rivality, ze které jsme dosud nevyšli a která se možná ještě den ze dne posiluje. Literatura, privilegovaný objekt kritiky, se totiž od dob Mallarmého nepřestala přibližovat tomu, co řeč ve svém bytí samém vůbec je, a proto vyžaduje sekundární jazyk, který už nebude ve formě kritiky, nýbrž komentáře. A skutečně všechny jazyky od 19. století přijímají exegezi trochu tak, jako exegeze v klasickém věku přijímaly kritické metody. Pokud přesto sounáležitost řeči a reprezentace nebude v naší kultuře rozvázána, nebo alespoň obcházena, všechny sekundární jazyky budou stát před alternativou kritika – komentář. A až do nekonečna se rozbují ve své nerozhodnosti.

II. OBECNÁ GRAMATIKA

Jakmile byla jednou existence řeči elidována, zůstala pouze její funkce, již v reprezentaci plní: její povaha a síla *diskurzu*. Diskurz není nic jiného než reprezentace sama reprezentovaná verbálními znaky. Ale jaká je tedy zvláštnost těchto znaků a ona podivná moc, jež jim lépe než všem ostatním umožňuje reprezentaci zaznamenávat, analyzovat ji a znovu ji skládat? Který ze všech možných systémů znaků je řeči vlastní?

Po prvním prozkoumání je možné definovat slova pomocí arbitrárnosti nebo pomocí jejich kolektivního charakteru. První kořen jazyka spočívá, jak říká Hobbes, v systému značek, které si jednotlivci vybrali nejdříve pro sebe: těmito značkami si mohou připomenout reprezentace, spojovat je, rozpojovat je a pracovat s nimi. Právě tyto soukromé poznámky vnutily ostatním konvence nebo násilí.⁶⁰ Každopádně však smysl slov náleží pouze reprezentaci každé z nich, může být sice akceptován všemi lidmi, nemá však jinou existenci než tu, která je v myšlení jednotlivých osob. „Slova jsou znaky idejí mluvčích,“ říká Locke, „a nikdo je nemůže aplikovat bezprostředně jako znaky něčeho jiného, než idejí, jež má sám v mysli.“⁶¹ To, co řeč odlišuje od všech ostatních znaků a umožňuje jí hrát v reprezentaci rozhodující úlohu, nesouvisí tedy s tím, jestli je individuální nebo kolektivní, přirozená nebo arbitrární. Je to tím, že analyzuje reprezentaci v řádu nezbytně sukcesivním: zvuky se totiž nemohou artikulovat jinak než jeden po druhém, řeč nemůže reprezentovat myšlení naráz a v jeho totalitě, musí s ním pracovat část po části v lineárním řádu. Ten je však řádu reprezentace cizí. Jistěže myšlenky po sobě v čase následují, ale každá z nich formuje jednotu, ať už s Condillacem⁶² připustíme, že všechny elementy reprezentace jsou dány v jednom okamžiku a že jedině reflexe je může přehrát jeden po druhém, nebo s Destuttem de Tracy, že po sobě následují tak rychle, že je prakticky nemožné v nich zachytit a podržet řád.⁶³ Takto v sobě sevřené reprezentace je právě nutno rozvinout do výroků: pro můj pohled „třpyt je uvnitř růže“; ve svém diskurzu se nemohu vyhnout tomu, aby ji předcházela nebo po ní následoval.⁶⁴ Kdyby měl duch schopnost vyslovovat ideje tak, „jak je vnímá“, bezpochyby „by je pronášel všechny naráz“⁶⁵. Ale to je přesně to, co není možné, neboť pokud „je myšlení jednoduchou operací“, její

60 Hobbes, *Logique*, c. d. str. 607–608.

61 Locke, *Essai sur l'Entendement humain* (př. Coste, 2. vyd. Amsterdam, 1729), str. 320–321, česky v Locke, *Esej o lidském rozumu*, Praha, 1984.

62 Condillac, *Grammaire* (Œuvres, sv. V, str. 39–40).

63 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. I (Paříž, rok 9).

64 U. Domergue, *Grammaire générale analytique* (Paříž, rok 7), sv. I, str. 10–11.

65 Condillac, *Grammaires* (Œuvres), sv. V, str. 336.

vyjadřování je operací sukcesivní“⁶⁶. Zde spočívá to, co je jazyku nejvlastnější, co ho odlišuje zároveň od reprezentací (jejichž sám je pouze reprezentací) a od znaků (kterým bez dalšího zvláštního nároku náleží). Řeč nestojí v protikladu k myšlení jako vnější k vnitřnímu, nebo jako vyjádření k reflexi. Nestojí v protikladu k jiným znakům – gestům, pantomimě, interpretaci, malbě, emblémům⁶⁷ – jako arbitrární a kolektivní k přirozenému a k zvláštnímu. Ale k tomu všemu jako sukcesivní k simultánnímu. Má se k myšlení a ke znakům jako algebra ke geometrii: simultánní komparaci částí (či veličin) nahrazuje řádem, jež musíme projít jeden stupeň po druhém. Právě v tomto přísném smyslu je řeč analýzou myšlení: nikoli jeho prostým rozčleněním, ale hlubokým zavedením řádu do prostoru.

Právě sem je situována nová epistemologická oblast, již klasický věk nazývá „obecnou gramatikou“. Bylo by protimluvem v ní spatřovat čistou a prostou aplikaci logiky na teorii řeči. Ale protimluv by rovněž bylo pokoušet se ji pojímat jako předzvěst lingvistiky. Obecná gramatika je studium o verbálním řádu v jeho vztahu k simultaneitě, kterou má za úkol reprezentovat. Za vlastní objekt nemá tedy ani myšlení, ani jazyk: ale diskurz chápaný jako řádu verbálních znaků. Tato řada je umělá vzhledem k simultaneitě reprezentací a v této míře je řeč v protikladu k myšlení jako reflektované k bezprostřednímu. A přesto není tato řada stejná ve všech jazycích: některé dávají děj doprostřed věty, jiné na konec, některé začínají hlavním objektem reprezentace, jiné podřadnými nahodilostmi. Jak na to upozorňuje *Encyklopedie*, to co činí cizí jazyky navzájem temnými a tak nesnadno přeložitelnými je spíše nekompatibilita jejich souslednosti než rozdíl ve slovech.⁶⁸ Ve srovnání s evidentním, nutným a univerzálním řádem, který věda a obzvláště algebra do reprezentace zavádějí, je jazyk spontánní, nereflektovaný, je jakoby přirozený. Podle hlediska, z jakého je řeč pojímána, je stejně dobře také reprezentací již analyzovanou jako neumělou reflexí. Popravdě řečeno představuje konkrétní vazbu reprezentace a reflexe. Není ani tak nástrojem vzájemné lidské komunikace, jako spíše cestou, jejímž prostřednictvím reprezentace komunikuje s reflexí. Proto také v průběhu 18. století nabyla *Obecná gramatika* pro filosofii takového významu: byla zároveň spontánní formou vědy jako nějaká nekontrolovaná logika myslí⁶⁹ a první reflexivní analýzou myšlení: jedno z nejpůvodnějších odtržení lidského ducha od bezprostředního. Byla jakousi inherentní filosofií myslí a jak říká Adam Smith, „metafyziky, jaké nebylo zapotřebí ke vzniku toho nejmenšího

66 Abbé Sicard, *Éléments de grammaire générale* (3. vyd. Paříž 1808), sv. II, str. 113.

67 Srov. Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. I, str. 261–266.

68 *Encyklopedie*, čl. „Jazyk“.

69 Condillac, *Grammaire* (Œuvres, sv. V, str. 4–5 a 67–73).

adjektiva⁷⁰ – a kterou každá filosofie musí přejmout, aby napříč tolika různým možnostem dospěla k nutnému a evidentnímu řádu reprezentace. Počáteční forma každé reflexe, první téma vši kritiky – taková je řeč. Právě tuto ambivalentní věc, stejně širokou jako poznání samo, avšak neustále setrvávající uvnitř reprezentace, zkoumá *Obecná gramatika*.

Ale z toho je ihned třeba vyvodit několik důsledků. *První* z nich je ten, že se v klasickém věku od sebe evidentně oddělují vědy a řeč: na jedné straně rétorika, která se zabývá figurami a tropy, tj. způsobem, jakým se řeč rozprostraňuje ve verbálních znacích. Na straně druhé je gramatika, jež se zabývá artikulací a řádem, tj. způsobem, jakým se analýza reprezentace rozmísťuje podle sukcesivní série. Rétorika definuje prostorovost reprezentace tak, jak se s řečí rodí. Gramatika pro každý jazyk definuje řád, který tuto prostorovost uspořádá do času. Proto, jak také uvidíme dále, gramatika předpokládá rétorickou povahu řeči, i té nejprimitivnější a nejspontánnější.

2. Na druhé straně gramatika jakožto reflexe o řeči obecně odhaluje vztah, který řeč udržuje s univerzálním. Tento vztah může nabýt dvou forem podle toho, jestli uvažujeme možnost Univerzálního jazyka nebo Univerzálního diskurzu. V klasické době to, co se označovalo jako univerzální jazyk, není primitivní, nezkažená a čistá mluva, jež by mohla obnovit předbabylónský soulad, kdybychom ji dokázali za propasti zapomnění nalézt. Jedná se o jazyk, jenž by byl schopný každé reprezentaci a každému elementu každé reprezentace přiřadit znak, jímž by byly jednoznačně signovány. Také by byla schopna ukázat, jakým způsobem se elementy skládají do reprezentací a jak jsou mezi sebou navzájem spojeni. Tím, že by disponovaly nástroji, jež umožňují ukázat všechny eventuelní vztahy mezi segmenty reprezentace, by měly zároveň schopnost procházet všemi možnými řády. Univerzální jazyk je zároveň Charakteristika a Kombinatorika, a proto neobnovuje řád, jenž platil v dávných dobách: vynalézá znaky, syntax a gramatiku, kde musí každý představitelný řád nalézt své místo. Pokud jde o Univerzální diskurz, ani on není jediný Text, jenž v záhadě svého tajemství ukrývá klíč k celému vědění. Je spíše možností jak definovat přirozený a nutný postup ducha od nejjednodušších reprezentací až po nejrafinovanější analýzy nebo až k nejsložitějším kombinacím: tento diskurz je věděním vrženým do jediného řádu, jenž mu předepisuje jeho původ. Prochází celým polem poznání, avšak poněkud skrytým způsobem, aby z něj vytěžil možnost na základě reprezentace, aby ukázal jeho zrod a aby obnažil přirozené, lineární a univerzální vazby. Tento společný jmenovatel, tento základ všeho poznání, tento původ odhalující se v každém kontinuálním diskurzu, je Ideologie, řeč, která zdvojuje v celé své délce spontánní linii poznání: „Člověk svou přirozeností stále směřuje

70 Adam Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues* (fr. překlad 1860), str. 410.

k nejbližšímu a nejnutenějšímu výsledku. Nejdříve myslí na své potřeby, pak na své radosti. Zabývá se zemědělstvím, medicínou, válčením, praktickou politikou, potom poezií a uměním a až pak pomyslí na filosofii. A když se obrátí k sobě a začne přemýšlet, předepíše zákony svému usuzování, to je logika, svému diskurzu, to je gramatika, svým tužbám, to je morálka. Věří, že dosáhl vrcholu teorie.“ Ale pak zpozoruje, že všechny tyto činnosti „mají společný zdroj“ a že „tímto jediným centrem všech pravd je poznání jeho intelektuálních schopností“⁷¹.

Univerzální charakteristika a Ideologie si oponují jako univerzalita jazyka obecně (rozvíjí se ve všech možných řádech v simultaneitě jediného základního obrazu) a univerzalita vyčerpávajícího diskurzu (rekonstruuje jedinou a platnou genezi pro každé ze všech možných poznání v jejich souvislosti). Ale jejich projekt a jejich společná možnost spočívají v schopnosti, kterou klasický věk propůjčuje řeči: ve schopnosti přiřadit adekvátní znaky všem reprezentacím, ať už jsou jakékoliv, a ustavit mezi nimi všechny možné vazby. V té míře, v jaké řeč může reprezentovat všechny možné reprezentace, může být plným právem nazývána elementem univerzální. Musí být alespoň možná nějaká řeč, jejíž slova shromáždí totalitu světa, a naopak svět jakožto totalita reprezentovatelného se musí stát ve svém celku Encyklopedií. A velký sen Charlese Bonneta se zde setkává s tím, co je řeč ve své vazbě a sounáležitosti k reprezentaci: „Rád si představuji nespočetné množství Světů jako množství knih, jež tvoří obrovskou Knihovnu Univerza nebo skutečnou univerzální Encyklopedii. Chápu, že úžasná gradace, která mezi těmito světy existuje, usnadňuje vyšším inteligencím, jímž bylo dáno je procházet či spíše je čist, dosažení pravd všeho druhu, jež uchovává, a poznat tento řád a spojitost, jež je zdrojem nejvyšší krásy. Avšak tito nebeští encyklopedisté nevlastní Encyklopedii Univerza všichni ve stejném stupni. Jedni z ní mají jen několik stran, další jich mají velké množství, jiní ještě více. Ale všem byla dána k dispozici celá věčnost na to, aby zvětšovali a zdokonalovali své poznání a rozvíjeli všechny své schopnosti.“⁷² Na základě této absolutní Encyklopedie konstituují lidé přechodné formy složené a omezené univerzality: Abecední encyklopedii, která v arbitrárním řádu písmen shromažďuje největší možné množství poznání. Pasigrafii, jež umožňuje přepsat podle jednoho a téhož systému figur všechny jazyky světa⁷³, mnohoznačné lexikon, jež ustavuje synonymii mezi více či méně významným množstvím jazyků. A konečně vědecké encyklopedie, které zamýšlejí „ukázat tak, jak je to jen možné, řád a souvislost lidského poznání“ prostřednictvím výzkumu „jejich genealogie a vzájemné filiace, příčin, jež je nutné zrodily, a vlastností, které je

71 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, předmluva, sv. I, str. 2.

72 Ch. Bonnet, *Contemplations de la nature* (*Ceuvres complètes*, sv. IV, str. 136, pozn.).

73 Destutt de Tracy, *Mémoires de l'Académie des Sciences morales et politiques*, sv. III, str. 535.

navzájem odlišují⁷⁴. Necht' byly tyto projekty jakkoli dílčí, necht' mohly být okolnosti jejich vzniku jakkoli různé, základ jejich možnosti v klasické *epistémé* je, že pokud bytí řeči bylo celé přinuceno fungovat v reprezentaci, reprezentace měla naopak vztah k univerzálnímu jedině jejím prostřednictvím.

3. Poznání a řeč jsou přísně provázány. Mají stejný původ v reprezentaci a stejný princip činnosti. Navzájem se o sebe opírají, doplňují se a neustále se kritizují. Poznát a mluvit v nejobecnější podobě spočívá především v analýze simultánnosti reprezentace, v rozlišení elementů, z nichž se skládá, v ustavení vztahů, které je kombinují, a možných sukcesí, podle kterých se mohou odehrávat: duch mluví a poznává v jednom a témtž pohybu, „stejnými postupy se učíme mluvit a odhalujeme ať už principy systému světa nebo principy činnosti lidského ducha, tj. všeho toho, co je v našem poznání vznešeného“⁷⁵. Ale řeč je poznání pouze v nereflektované formě. Jednotlivcům se vnucuje zvnějšku, aby je vedla, ať už chtějí či nechťejí, ke konkrétním nebo abstraktním, přesným nebo nepodloženým pojmům. Poznání je naopak jako řeč, jejíž každé slovo bylo prozkoumáno a každý vztah byl ověřen. Vědět znamená mluvit tak, jak se má a jak to předepisuje jistý chod ducha. Mluvit znamená vědět, jak můžeme a podle modelu, jenž vnucují ty, s nimiž jsme se společně narodili. Vědy jsou dobře konstruovanými jazyky dokonce i v té míře, v jaké jsou jazyky vědami ležícími ladem. Každý jazyk se tedy musí přebudovat: tzn. vysvětlit a posoudit s ohledem na onen analytický řád, který žádný z nich nesleduje bezchybně. A musí se případně tomuto řádu přizpůsobit, aby se řetěz poznání mohl objevit ve své jasnosti, bez stínu nebo výpadku. A tak k samotné povaze gramatiky patří preskriptivita, nikoli proto, aby zaváděla normy krásné řeči, nýbrž proto, že se vztahuje k radikální možnosti mluvit do pořádání reprezentací. Destutt de Tracy si měl jednou povšimnout, že nejlepší pojednání o Logice byly v 18. století napsány gramatiky: to proto, že normy gramatiky byly z řádu analytického, nikoli estetického.

A tato příslušnost jazyka k věděni uvolňuje celé jedno historické pole, jež v předchozích dobách neexistovalo. Così jako dějiny poznání jsou nyní možné. To proto, že jestliže je jazyk spontánní, pro sebe samu temnou a neobratnou vědou – je také naopak zdokonalován poznáním, které nemůže být vtěleno do slov, aniž by v nich nezanechalo stopy jako prázdná bublina jejich obsahu. Jazyky, nedokonalé věděni, uchovávají věrnou vzpomínku na své zdokonalování. Svádí k chybám, ale také zachycují to, co se lidé naučili. Ve svém neuspořádaném řádu produkují falešné ideje. Ale pravdivé ideje v nich zanechávají nesmazatelné znamení řádu, který by v nich samotná náhoda nemohla zanechat. Co nám zanechávají civilizace a národy jako památku na sebe, nejsou ani tak texty, jako spíše slovníky a syntax,

zvuky jejich jazyka spíše než slova, jež pronášely, méně jejich diskurz než to, co ho umožnilo: diskurzivita jejich řeči. „Jazyk národa nám dává svůj slovník a tento slovník je věrnou knihou všeho poznání tohoto národa. Pouhým srovnáním slovníku daného národa v různých obdobích si můžeme vytvořit představu o jeho pokroku. Každá věda má své jméno, každý pojem ve vědách má své místo, všechno to, co je z přírody známo, je označeno, stejně jako to, co vytvořilo umění, podobně všechny fenomény, všechny druhy činnosti, všechny nástroje.“⁷⁶ Odtud se zrodila myšlenka napsat dějiny svobody a otroctví pouze na základě jazyka⁷⁷ nebo dějiny názorů, předsudků, pověr a víry všeho druhu, jež nám knihy dosvědčují mnohem méně než slova sama⁷⁸. Zde také pramení záměr vytvořit encyklopedii „věd a umění“, jež by nesledovala souvislost samotného poznání, ale zakládala by se na formě řeči, uvnitř otevřeného prostoru ve slovech. Právě tam se bude v následujících dobách hledat to, co jsme věděli nebo co jsme si mysleli, neboť slova či jejich vyčerpá kadence se rozkládají na tomto rozhraní mezi vědou a vnímáním a reflexí a obrazy. Ve slovech se to, co si představujeme, stává tím, co víme, a naopak to, co víme, se stává tím, co si reprezentujeme každý den. Prastarý vztah k textu, jehož prostřednictvím se v renesanci definovalo vzdělání, se nyní proměnil: v klasickém období se změnil na vztah k čistému elementu jazyka.

Takto se projasňuje světelný živel, ve kterém se plným právem stýkají řeč a poznání, pravdivý diskurz a věděni, univerzální jazyk a analýza myšlení, lidské dějiny a vědy o řeči. Dokonce i když bylo smyslem renesančního věděni šířit se mezi lidmi, bylo vystavěno podle uzavřeného prostoru. „Akademie“ byla uzavřeným kroužkem, který na ploše sociálních vztahů promítal bytostně esoterickou formu věděni. Toto věděni totiž mělo za primární úkol donutit němé iniciály k tomu, aby promluvíly: muselo v nich objevit formy, interpretovat je a přepsat je v jiných značkách, jež se také musely dešifrovat tak, že se dokonce ani objev tajemství nevymyká tomuto rozmístění překážek, jež ho činilo zároveň tak složité i precízní. V klasickém věku se poznávat a mluvit proplétají v jediném rámci: věděni i řeči jde o to, přiřadit reprezentaci znaky, podle nichž by se daly rozvíjet podle nutného a viditelného řádu. Věděni vyslovené bylo v 16. století stále tajemstvím, i když sdíleným. Když je skryté, je věděni 17. a 18. století diskursem, nad kterým byl rozprostřen závoj. Nejpůvodnější povaha vědy spočívá v tom, že vstoupí do verbální komunikace⁷⁹, a povaha řeči v tom, že je poznáním už od prvního slova.

76 Diderot, *Encyclopédie*, sv. 5, str. 637, heslo „Encyklopedie“.

77 Rousseau, *Essai sur l'origine des langues* (Œuvres, Paříž, 1826, sv. XIII, str. 220–221).

78 Srov. Michaelis, *De l'influence des opinions sur le langage* (1759, fr. překlad, Paříž, 1762): na základě pouhého slova dočká víme, že Řekové ztotožňovali mínění a slávu; a na základě výrazu *das limbe Gewitter*, že Germáni věřili v oplodňující sílu bouřky (str. 24 a 40).

79 Má se za to (srov. např. Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes*), že věděni starověkých národů

74 D'Alembert, *Discours préliminaire de l'Encyclopédie*.

75 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. I, str. 24.

Mluvit, objasňovat a vědět patří v přísném slova smyslu do *stejného řádu*. Zájem klasického věku o vědu, veřejný charakter jeho diskusí, exoterismus, otevřenost profánnímu, astronomie popularizovaná Fontenellem, Newton čtený Voltairem, nic z toho není bezpochyby ničím víc než pouhým sociologickým fenoménem. V dějinách myšlení to nevyvolalo ani tu nejmenší změnu, neposunulo ani o coul vývoj vědění. Nevysvětluje nic, nanejvýš v oblasti doxografie, kam to skutečně musí být vykááno. Ale podmínka možnosti těchto fenoménů leží v sounáležitosti vědění a řeči. Později v 19. století se tato sounáležitost zruší a jedno bude postaveno proti druhému, vědění uzavřené v sobě samém a čistá řeč, jež se ve svém bytí i ve své funkci stane enigmatickou – něco, co se bude od této doby nazývat *literaturou*. Mezi nimi se budou až do nekonečna rozprostírat zprostředkovávající řeči odvozené, nebo chceme-li odpadlé, stejně tak od vědění jako od literárních děl.

4. Protože se řeč stala analýzou a řádem, navázala s časem vztahy až do té doby nevidané. Šestnácté století připouštělo, že se jednotlivé jazyky v průběhu dějin střídají a že se navzájem mohou ovlivňovat. Ty nejstarší z nich byly považovány za původní. Ze všech nejstarší byla hebrejština, neboť jejím prostřednictvím promlouvala k lidem Věčnost. Z hebrejštiny měla vzniknout syrština a arabština, pak se objevila řečtina, z níž se měla vyvinout koptština stejně jako egyptština. Latina byla původcem italštiny, španělštiny a francouzštiny a konečně „teutonština“ zrodila němčinu, angličtinu a vlámsčinu.⁸⁰ V 17. století se vztah řeči a času převrací: čas už nerozsévá jednotlivé promluvy do dějin světa, naopak právě řeč odvíjí reprezentace a slova podle posloupnosti, jejíž zákony sama definuje. Právě prostřednictvím tohoto vnitřního řádu a prostřednictvím umístění jednotlivých slov každá řeč definuje svou výjimečnost, nikoli už prostřednictvím svého místa v historické sérii. Čas pro jazyk představuje vnitřní způsob analýzy, není to jeho rodiště. To je důvod, proč se klasický věk tak málo staral o chronologickou filiaci jazyků až do té míry, že proti vši „evidenci“ – zde se jedná o naši evidenci – popíral příbuznost italštiny nebo francouzštiny s latinou⁸¹. Takové linie, jež existovaly v šestnáctém století a znovu se objevily ve století sedmnáctém, byly nahrazeny typologiemi, a totiž typologiemi řádu. Existuje skupina jazyků, které dávají na začátek vět podmět, o němž se mluví, potom akci, kterou podniká, nebo kterou musí strpět a nakonec předmět, na němž ji vykonává: francouzština, angličtina, španělština. Pak je skupina jazyků, které věty „začínají

a Egyptanů především nebylo nejdříve esoterické a až později veřejné, nýbrž že bylo nejdříve vytvořeno kolektivem a teprve později konfiskované, zamaskované a zahalené kněžími. Esoterismus je dalek toho, aby byl prvotní formou vědění, je pouze jeho zvrácenou podobou.

80 E. Guichard, *Harmonie étymologique* (1606). Srov. klasifikaci stejného typu u Scaligera, *Diatrise de Europearum linguis*, nebo u Wilkinsona, *An essay towards real character* (Londýn, 1668), str. 3 nn.

81 Le Blan, *Théorie nouvelle de la parole* (Paříž, 1750). Latina předala italštině, španělštině a francouzštině „dědictví“ několika málo slov“.

jak činností, tak objektem, tak i modifikací nebo okolnostmi“: například latina nebo „sklavonština“, v kterých se funkce slov nevyjadřuje slovosledem, nýbrž flexí. Třetí skupinu konečně tvoří jazyky smíšené (řečtina, teutonština), které „v sobě zahrnují vlastnosti obou předchozích majíce člen i pády“.⁸² Je ale třeba dobře chápat, že nutný nebo možný řád slov není pro každý jazyk definován přítomností nebo nepřítomností flexe. Je to právě řád jakožto analýza a seřazení reprezentací, jež tvoří předběžné podmínky a předepisuje používat skloňování nebo členy. Jazyky, jež následují řád „imaginace a zájmu“, neurčují stále místo slov: musí je označit flexí (jazyky „transpozitivní“). Pokud sledují naopak uniformní řád reflexe, stačí jim, když určí číslo a rod substantiv členem. Místo má v analytickém uspořádání funkční hodnotu samo o sobě: jsou to řeči „analogické“⁸³. Jazyky jsou spřízněné, nebo se navzájem odlišují podle tabulky možných typů sukcese. Tato tabulka je sice simultánní, ale naznačuje také, které jazyky jsou nejstarší: můžeme totiž připustit, že spontánnější řád (řád obrazů a vášní) musel předcházet tomu reflektovanějšímu (řádu logiky): externí datace vyplývá z interních forem analýzy a řádu. Čas začíná být řeči vnitřní.

Pokud jde o samotné dějiny jazyků, ty napříště budou sestávat pouze z náhodných událostí, ze zavádění různých elementů do jazyka, z jejich setkávání a smíšení. Dějiny jazyka se neřídí žádným zákonem, žádným pohybem ani vlastní nutností. Jak se zformovala například řečtina? „Obchodníci z Fénicie, dobrodruzi z Frýgie, Make donie a Illyrie, Galaťané, Skytové a skupiny utečenců a vyhnanců zatížili původní základ řeckého jazyka nevyčísitelným množstvím různých částic a různých dialektů.“⁸⁴ Francouzština se skládá ze slov jak latinských, tak gótských, z galských obrátů a konstrukcí, z arabských členů a číslic, z výpůjček z angličtiny a z italštiny, které se do jazyka dostaly během různých válek, prostřednictvím cestovatelů nebo obchodních konvencí.⁸⁵ Znamená to, že se jazyky vyvíjejí účinkem migrací, vojenských porážek a vítězství, módy a obchodní výměny, nikoli však silou své vlastní historicit. Nepodléhají žádnému vnitřnímu principu vývoje, naopak právě jazyk odvíjí linii reprezentací a jejich prvků. Pokud existuje nějaká doba, jež je pro jazyky pozitivní, nesmíme ji hledat mimo ně v dějinách, nýbrž v pořádání slov v rámci diskurzu.

Nyní můžeme ohraničit epistemologické pole *Obecné gramatiky*, jež se objevila v druhé polovině 17. století a zmizela během posledních let století následujícího. Obecná gramatika není v žádném případě gramatika srovnávací: srovnávání jazyků nemá ani za objekt zkoumání, ani ho nepoužívá jako metodu. Znamená to, že její

82 Abbé Girard, *Les vraies principes de la langue française* (Paříž, 1747), sv. I, str. 22–25.

83 O tomto problému a o diskusích, které vyvolal, srov. Bauzée, *Grammaire générale* (Paříž, 1767), abbé Bateaux, *Nouvel examen du préjugé de l'inversion* (Paříž, 1767), abbé d'Olivet, *Remarques sur la langue française* (Paříž, 1771).

84 Abbé Pluche, *La Mécanique des langues* (reedice 1811), str. 26.

85 Tamtéž, str. 23.

obecnost nespočívá v tom, že se hledají čistě gramatické zákony, jež by byly společné pro všechny oblasti lingvistiky a jež by v ideální a naléhavé jednotě ukázaly strukturu každého možného jazyka. Pokud je obecná, je to v té míře, v jaké se pokouší za zákony gramatiky a na úrovni jejich založení ukázat reprezentativní funkci diskurzu – at už je to funkce vertikální, jež označuje reprezentované, nebo funkce horizontální, jež ho spojuje na stejném modu jako myšlení. Protože ukazuje řeč jako reprezentaci, která artikuluje další, je plným právem „obecná“: to, čím se zabývá, je vnitřní zdvojení reprezentace. Ale protože se tato artikulace může provádět mnoha různými způsoby, budou paradoxně existovat různé obecné gramatiky: obecná gramatika francouzštiny, angličtiny, latiny, němčiny, atd.⁸⁶ Obecná gramatika se nesnaží definovat zákony všech jazyků, ale zabývá se každým jazykem zvlášť jakožto způsob artikulace myšlení samého. V každém jazyku pojatém izolovaně si reprezentace dává „charaktery“. Obecná gramatika definuje systém identit a diferencí, které tyto spontánní charaktery předpokládají a které používají. Vytvoří taxonomii každého jazyka, tzn. to, co v každém z nich zakládá samu možnost diskurzu.

Z toho vyplývají dva směry, jimiž se obecná gramatika nezbytně ubírá. Protože diskurz své části váže podobně jako reprezentace své elementy, musí obecná gramatika studovat reprezentační hodnotu slova ve vztahu k ostatním: to v první řadě předpokládá analýzu vazby, která spojuje slova dohromady (teorie propozice a obzvláště teorie slovesa), potom analýzu různých typů slov a způsobu, kterým člení reprezentaci, a způsobu, který se od sebe navzájem odlišují (teorie artikulace). Ale protože diskurz není prostě reprezentativní soubor, nýbrž reprezentace zdvojená, která označuje další reprezentaci – dokonce tu, kterou reprezentuje – musí obecná gramatika studovat způsob, kterým slova označují to, co říkají, nejprve v jejich primitivní hodnotě (teorie původu či kořenu), potom v jejich stále schopnosti posuvu, extenze, reorganizace (teorie rétorického prostoru a teorie derivace slov).

III. TEORIE SLOVESA

Propozice je pro řeč to, co je reprezentace pro myšlení: její forma zároveň nejobecnější i nejelementárnější, protože jakmile ji rozložíme, nesetkáme se už s diskurzem, nýbrž s jeho elementy jako s jeho rozptýleným materiálem. Za propozicí sice nalezneme slova, ale v nich se řeč nezavršuje. Je pravda, že v počátku člověk vyluzoval pouze jednoduché zvuky, ale ty začaly formovat řeč až ve chvíli, kdy mezi sebou vytvořily – třeba již i uvnitř jejich jednoslabičnosti – vztah, který byl propozičního řádu. Chrčení

86 Srov. např.: Buffler, *Grammaire française* (Paříž, 1723, nové vyd.). Proto se na konci 18. století dávala přednost výrazu „filosofická gramatika“ před výrazem obecná gramatika, jež by byla „gramatikou všech jazyků“; D. Thébaud, *Grammaire philosophique* (Paříž, 1802), sv. I, str. 6 a 7.

bojujícího primitiva je možné považovat za skutečné slovo pouze tehdy, jestliže se už nejedná o laterální vyjádření bolesti, ale pokud platí za soud či výpověď typu „dusím se“⁸⁷. To, co ze slova činí slovo a co ho vytyčuje nad pouhé výkřiky a zvuky, je propozice, jež za ním stojí. Jestliže divoch z Aveyronu nikdy nezačal skutečně mluvit, bylo to proto, že slova pro něj stále byla pouze jakoby akustickými značkami věcí a impresí, které v jeho duchu vyvolávaly, ale nikdy nenabývaly propoziční hodnoty. Sice by mohl nad miskou, jež mu přinesli, vyslovit slovo „mléko“, ale to by bylo pouze „konfúzní vyjádření této výživné tekutiny, nádoby, jež ji pojímá, a žádosti, jejímž je objektem“⁸⁸. Slovo se nikdy nestane reprezentativním znakem věci, protože nikdy nechce říct, že je mléko teplé, připravené k podávání nebo očekávané. Právě propozice totiž odděluje akustický znak od jeho bezprostřední expresivní hodnoty a suverénně ho ustavuje v jeho lingvistické možnosti. Pro klasické myšlení začíná jazyk tam, kde je nikoli výraz, nýbrž diskurz. Když se řekne „ne“, nevyjadřujeme odmítnutí výkřikem, ale vměstnáme do jediného slova „celou propozici: ... necítím to tak, či nemyslím si to“⁸⁹.

„Přistupme přímo k propozici, k tomuto podstatnému objektu gramatiky.“⁹⁰ Zde jsou všechny funkce řeči převedeny na pouhé tři elementy nezbytné k tomu, aby se dala vytvořit propozice: podmět, přísudek a jejich vazba. Podmět a přísudek mají navíc shodnou povahu, protože propozice tvrdí, že jsou navzájem identické nebo že jeden druhému náleží: je tedy možné za určitých okolností zaměnit jejich funkce. Jediný, avšak rozhodující rozdíl je ten, na který poukazuje neredukovatelnost slovesa. „Ve všech propozicích,“ říká Hobbes,⁹¹ „musíme uvažovat tři věci: znát obě jména, subjekt a predikát, a jejich vazbu či kopulu. Obě jména vyvolávají v mysli ideu jedné a téže věci, ale kopula vyvolává ideu příčiny, jejímž prostřednictvím byla obě jména dané věci přiřazena.“ Sloveso je nutná podmínka každého diskurzu: tam, kde neexistuje alespoň virtuálně, není možné říci, že existuje řeč. Všechny nominální propozice přechovávají neviditelnou přítomnost slovesa. Adam Smith⁹² se domnívá, že řeč ve své původní formě se skládala výhradně z neosobních sloves (typu „prší“ nebo „hřmí“) a že se všechny ostatní části diskurzu z tohoto verbálního jádra postupně vydělily jakožto odvozená a sekundární upřesnění. Počátek řeči je tam, kde se objevuje sloveso. O slovesu je tedy třeba mluvit jako o smíšeném jsoucnu, jako zároveň o slovu mezi ostatními, podléhajícímu stejným pravidlům a stejným zákonům shody, a zároveň jako o slovu odlišném od všech ostatních, přebývajícím v oblasti, která není oblastí

87 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. II, str. 87.

88 J. Itard, *Rapports sur les nouveaux développements de Victor de l'Aveyron* (1806), reedice in: L. Malson, *Les enfants sauvages* (Paříž, 1964), str. 209.

89 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. II, str. 60.

90 U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, str. 34.

91 Hobbes, *Logika*, c. d., str. 620.

92 Adam Smith, *Considération sur l'origine et la formation des langues*, str. 421.

mluveného, nýbrž toho, odkud se mluví. Je na hranici diskurzu, ve švu toho, co je řečeno a co se říká, přesně tam, kde se znaky přetvářejí v řeč.

Právě s ohledem na tuto funkci je třeba se po něm tázat – a odhlédnout od toho, co ho zatěžovalo a zatemňovalo. Nezastavit se jako Aristoteles na faktu, že sloveso označuje čas (i mnoho jiných slov může nést časová označení – adverbia, adjektiva, substantiva), nezastavit se ani jako Scaligerus na faktu, že sloveso vyjadřuje děj a trpnost, zatímco jména označují věci a permanence (neboť existuje právě i substantivum „děj“). Nepřikládat s Buxtorfem důležitost různým osobám slovesa, neboť některá příslovce je mohou také označovat. Ale vynést na plné světlo to, co ho ustavuje: sloveso něco „tvrdí“, tzn. že ukazuje, že diskurz, v němž je toto slovo použito, je diskurzem člověka, jenž jména pouze nechápe, ale soudí o nich“⁹³. Propozice – a diskurz – existuje tehdy, když mezi dvěma slovy tvrdíme vazbu atributu, když říkáme, že toto je tamto“⁹⁴. Celý druh slovesa se převádí na jediné, jež označuje: být. Všechny ostatní si tajně touto jedinou funkcí vypomáhají, ale zakryly ji dalšími determinacemi: přidaly k ní přísudek, a tak místo toho, abychom řekli „jsem zpívající“, říkáme „zpívám“. Přidaly k ní časové určení, a tak místo toho, abychom řekli, „kdysi jsem zpívající“, říkáme „zpíval jsem“. A konečně některé jazyky do slovesa dokonce integrovaly i podmět, a tak Latinové neříkají „ego vivit“, ale „vivo“. To všechno je pouze usazenina a sedimentace na naprosto drobné, avšak bytostné verbální funkci, „existuje pouze sloveso *být*... jež si zachovalo tuto jednoduchost“⁹⁵. Celá bytnost řeči spočívá v tomto zvláštním slově. Bez něj by se všude rozprostíralo ticho a lidé podobně jako některá zvířata by sice mohli používat svůj hlas, ale žádný z výkřiků rozléhající se pralesem by nikdy nesvázal velký řetěz řeči.

V klasickém období surové bytí řeči – této masy znaků rozprostřené po světě, aby v něm lidský duch mohl provádět své tážení – zmizelo, ale řeč s bytím navázala nové vztahy, jež se ale chápou mnohem obtížněji, protože ho vyjadřuje jedním slovem a spojuje se s ním. Zevnitř sebe samé ho stvrzuje. A přesto by nemohla existovat jako řeč, kdyby toto jediné slovo předem nepodpíralo všechen možný diskurz. Bez způsobu, jak označit bytí, by neexistovala žádná řeč, ale bez řeči by nebylo sloveso být, jež je jen její součástí. Toto jednoduché slovo je bytí reprezentované v řeči, ale je to také reprezentativní bytí řeči – což tím, že jí umožňuje tvrdit to, co říká, jí umožňuje vztahovat se k pravdě či k omylu. V tom je odlišná od všech znaků, které mohou být přiměřené, věrné, sladěné vzhledem k tomu, co označují, ale nikdy nejsou pravdivé

93 Logique de Port-Royal, str. 106–107.

94 Condillac, Grammaire, str. 115.

95 Logique de Port-Royal, str. 107 – srov. Condillac, Grammaire, str. 132–134. V L'Origine des connaissances je historie slovesa analyzována poněkud odlišným způsobem, nikoli však jeho funkce. D. Thiébaud, Grammaire philosophique (Paříž, 1802), sv. I, str. 216.

nebo nepravdivé. Řeč je skrz naskrz *diskurz* díky této zvláštní schopnosti jednoho slova, jež překračuje systém znaků k bytí toho, co je označené.

Ale odkud tato mohutnost pochází? A co je to onen smysl, který zakládá propozici, tím, že vystupuje ze slov? Gramatikové z Port-Royal říkali, že smysl slovesa být je něco tvrdit. To sice správně ukazuje, v které oblasti řeči se nacházela jeho absolutní výsada, ale nic o tom, v čem spočívala. Nemusíme chápat, že sloveso být obsahuje ideu afirmace, neboť samotné slovo *afirmace* či slovíčko *ano* ji obsahují stejně tak⁹⁶. Je to tedy spíše tvrzení ideje, jež sloveso být zajišťuje. Ale tvrdit ideu – znamená to vyslovovat její existenci? – Právě to si myslí Bauzée, který právě v tom vidí důvod toho, že sloveso přibralo do své formy časové variace: neboť esence věcí se nemění, objevuje se a mizí pouze jejich existence, pouze ona má minulost a budoucnost⁹⁷. K tomu Condillac mohl poznamenat, že pokud lze věci odebrat existenci, je to proto, že je pouze atributem a že sloveso může stejně dobře tvrdit smrt jako existenci. Jediná věc, kterou sloveso tvrdí, je koexistence dvou reprezentací: například koexistenci zeleně a stromu, člověka a existence nebo smrti. Proto také slovesný čas neindikuje čas, v němž věci existovaly v absolutnu, nýbrž relativní systém simultaneity nebo anteriority věcí mezi sebou⁹⁸. Koexistence totiž není atribut věci samé, je jen formou reprezentace: říci, že zeleně a strom koexistují, znamená, že jsou spojeny ve všech, nebo alespoň ve většině impresí, které o nich mám.

Takže funkce slovesa být bytostně spočívá v tom, že každou řeč vztahuje na označovanou reprezentaci. Bytí, k němuž přiřazuje znaky, není ničím více ani méně než bytím myšlení. Jeden gramatik z konce 18. století přirovnal řeč k obrazu a definoval substantiva jako formy, adjektiva jako barvy a sloveso jako samotné plátno, na němž se všechno objevuje. Neviditelné plátno zcela pokryté třpytem a kresbou slov, které však dávají řeči prostor, kde může uplatnit své malířské umění. Sloveso nakonec označuje právě reprezentativní charakter řeči, fakt, že má své místo v myšlení a že jediné slovo, jež může překročit omezenost znaků a založit je v pravdě, zasáhne vždy pouze samotnou reprezentaci. Takže funkce slovesa se ztotožňuje se způsobem existence řeči, již prochází v celé šíři: mluvit znamená reprezentovat pomocí znaků a zároveň dávat znakům syntetickou formu, již sloveso požaduje. Jak říká Destutt, sloveso je atribuce: podklad a forma všech přísudků: „sloveso být se nachází ve všech propozicích, protože nemůžeme říci, že daná věc je takovým způsobem, aniž bychom tím zároveň neřekli, že je... Ale toto slovo je, které je ve všech propozicích, v nich je vždy součástí přívlastku, vždy je jeho začátek a základ, je to obecný a společný přívlastek.“⁹⁹

96 Srov. Logique de Port-Royal, str. 107, a Abbé Girard, Les vraies principes de la langue française, str. 56.

97 Bauzée, Grammaire générale, sv. I, str. 426n.

98 Condillac, Grammaire, str. 185–186.

99 Destutt de Tracy, Éléments d'Idéologie, sv. II, str. 64.

Je evidentní, že funkce slovesa, jež dospělo až do takové míry obecnosti, se bude moci pouze rozpadnout, jakmile zmizí jednotná oblast obecné gramatiky. Když se dimenze čistě gramatického uvolní, propozice bude jen syntaktickou jednotkou. Sloveso v ní bude existovat mezi ostatními slovy s jemu vlastním systémem souslednosti, flexe a shody. Na druhém konci se znovu objeví manifestační schopnost řeči v autonomní a mnohem starší otázce, než je gramatika. A během celého 19. století bude řeč zkoumána s ohledem na tajemnou povahu slovesa; tam, kde je nejbližší bytí, kde disponuje největší schopností jmenovat ho, přenést a prosvětlit jeho základní smysl, učinit ho absolutně zjevným. Od Hegela až po Mallarmého bude tento údiv nad vztahem mezi bytím a řečí vyvažovat znovuzavedení slovesa do homogenního řádu gramatických funkcí.

IV. ARTIKULACE

Sloveso *být*, směs atribuce a afirmace, kříženec diskurzu z prvotní a radikální možnosti mluvit, definuje první a nejjednodušší invariant propozice. Mimo něj jsou zde z každé strany další elementy: části diskurzu či „řeči“. Tyto končiny jsou dosud indiferentní a určené pouze drobným, téměř nezaznamatelným, avšak centrálním útvarem, jenž označuje bytí. Působí kolem tohoto „judikátoru“ jako to, co má být souzeno – *judicandum*, a jako to, co je souzeno – *judicatum*.¹⁰⁰ Jak se tento čistý náčrt propozice může proměnit v rozlišené věty? Jak může diskurz vyjádřit celý obsah nějaké reprezentace?

Je tomu tak proto, že je vytvořen ze slov, která část po části jmenují to, co je v reprezentaci dáno.

Slovo označuje, to znamená, že je ze své povahy jménem. Vlastním jménem, protože směřuje právě k takovéto reprezentaci, a k žádné jiné. Takže v protikladu k uniformitě slovesa – jež je vždy univerzální výpovědí atribuce – se jména rojí až do nekonečna. Mělo by jich být tolik, jako věcí, jež je třeba pojmenovat. Ale každé jméno by bylo tak silně svázáno s jedinou reprezentací, jež by označovalo, že by dokonce nebylo možné formulovat ani tu nejmenší atribuci a jazyk by se zhroutil: „Kdyby substantiva byla pouze vlastními jmény, muselo by jich být nekonečné množství. Jejich množství by přetížilo naši paměť a nevnesly by mezi předměty poznání žádný řád, a tím ani mezi naše ideje, a každý diskurz by byl v nejvyšší míře zmatený.“¹⁰¹ Jména mohou ve větě zastávat nějakou funkci a umožňovat atribuci jedině tehdy, pokud jedno z nich (alespoň přívlastek) označuje nějaký element společný více reprezentacím. Obecnost jména je pro části diskurzu stejně nezbytná jako označení bytí pro formu propozice.

100 U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, str. 11.

101 Condillac, *Grammaire*, str. 152.

Této obecnosti se dá dosáhnout dvěma způsoby. Budto horizontální artikulací, která seskupuje individua, jež jsou v určitých ohledech identická, a odděluje všechna odlišná. Takto se vytvoří sukcesivní generalizace čím dál větších skupin (a stále méně početných), tyto skupiny se mohou také téměř až do nekonečna samy dělit na základě nových distinkcí a dospět až k vlastním jménům.¹⁰² Každý řád koordinace a subordinace je pokryt řečí a každý z jejich bodů zde má své jméno: od individua k druhu, od druhu k rodu a k třídě se řeč artikuluje v oblasti rostoucí obecnosti. Právě substantiva tuto taxonomickou funkci v řeči odhalují: říkáme živočich, čtyřnozec, pes, pudl¹⁰³. Nebo prostřednictvím vertikální artikulace – spjaté s první artikulací, protože se s ní navzájem podmiňuje. Tato druhá artikulace rozlišuje věci, které existují ze sebe samých, a ty – modifikace, rysy, příznaky nebo vlastnosti – které nikdy nemohou být nezávislé: v hloubce substance, na povrchu kvality. Toto rozčlenění – tato metafyzika, jak říká Adam Smith¹⁰⁴ – se v diskurzu vyjadřuje prostřednictvím adjektiv, jež v reprezentaci označují všechno to, co nemůže přetrvávat samo ze sebe. První artikulace řeči (pokud necháme stranou sloveso být, které je stejně tak podmínkou diskurzu jako jeho částí) tedy probíhá podle dvou navzájem kolmých os: jedna probíhá od jednotlivého individua k obecnému, druhá od substance ke kvalitě. V jejich průsečíku se nachází obecné jméno, na jednom konci vlastní jméno, na druhém adjektivum.

Avšak tyto dva typy reprezentace rozlišují slova mezi sebou pouze právě v té míře, v jaké se podle stejného modelu analyzuje reprezentace. Jak říkají autoři z *Port-Royal*: slova, „která označují věci, se nazývají slova *substantivní*, jako *země, slunce*. Ta, jež znamenají způsoby a zároveň ukazují na subjekt, k němuž patří, se nazývají jména *adjektivní*, jako *dobrý, spravedlivý, kulatý*“¹⁰⁵. Mezi artikulací jazyka a artikulací reprezentace přesto existuje nesoulad. Když říkáme „bělost“, označujeme kvalitu, ale označujeme ji substantivem. Když mluvíme o „lidských“ jedincích, používáme adjektivum pro označení individuí, jež existují nezávisle. Tento rozdíl neukazuje na to, že by řeč podléhala jiným zákonům než reprezentace: ale naopak na to, že má k sobě samé a ve svém vlastním prostoru vztahy, jež jsou identické se vztahy reprezentace. Cožpak skutečně reprezentace není zdvojená, a cožpak nemá schopnost složit elementy reprezentace v reprezentaci odlišné od té první, ačkoli nemá jinou funkci nebo jiný smysl než ji reprezentovat? Pokud se diskurz zmocní adjektiva, jež označuje modifikaci, a uplatní ho ve větě jako samotnou

102 Tamtéž, str. 155.

103 Tamtéž, str. 153. Srov. rovněž A. Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, str. 408–410.

104 A. Smith, c. d., str. 410.

105 *Logique de Port-Royal*, str. 101.

substanci propozice, potom se adjektivum stává substantivem. A naopak jméno, jež se ve větě chová jako případek, je adjektivem, i když označuje substanti stejně tak jako předtím. „Protože substance je to, co setrvává ze sebe sama, nazýváme substantivy všechna slova, které v diskurzu přetrvávají ze sebe samých, i když označují případek. A naopak nazýváme jako adjektiva ta, jež označují substance, když musí být s ohledem na svůj způsob označování v rámci diskurzu připojena k jiným jménům.“¹⁰⁶ Elementy propozice mezi sebou udržují stejné vztahy jako elementy reprezentace. Ale tato identita není zajištěna bod po bodu tak, že by každá substance byla označena substantivem a každý případek adjektivem. Jedná se o globální přirozenou identitu: propozice je reprezentace. Artikuluje se stejným způsobem jako ona. Ale musí umět artikulovat reprezentaci, již transformuje na diskurz, tím či oním způsobem. Sama v sobě je reprezentací, jež artikuluje jinou s možností odstupu, jež konstituuje zároveň svobodu diskurzu i rozdílnost jednotlivých jazyků.

Toto je první vrstva artikulace: ta nejsvrchnější a každopádně ta nejzjevnější. Od této chvíle může být všechno diskurzem, ale v řeči dosud málo diferencované: k spojení jmen je zde pouze monotonie slovesa být a jeho atributivní funkce. Elementy reprezentace se však artikulují podle mnohem složitější sítě (následnost, podřadnost, vztah vyplývání), již je třeba do řeči vtělit, aby se mohla stát skutečně reprezentativní. Odtud všechna ta slova, slabiky, dokonce i písmena, která se pohybují mezi slovesem a jménem a musí označovat ty ideje, které *Port-Royal* nazýval „přídavné“¹⁰⁷. Musí existovat předložky a spojky, znaky syntaxe, jež indikují vztahy identity nebo shody, a znaky závislosti nebo podřadnosti¹⁰⁸, znaky plurálu a rodu, pády deklinace. Musí konečně existovat slova, která přiřazují obecná jména individuí, jež označují – členy a demonstrativy, které Lemerrier nazýval „konkrétezéry“ nebo „dezabstraktéry“¹⁰⁹. Takový slovní prach představuje artikulaci nižší vzhledem k jednotě jména (substantiva či adjektiva) tak, jak byla získána holou formou propozice: žádný z elementů nedrží ve svém vlastnictví izolovaně reprezentativní obsah, jenž by byl fixní a určený. Nepokrývají ideu – ani přídavnou – nejsou-li spojeny s ostatními slovy, zatímco jména a slovesa jsou „absolutními signifikativy“, jejich význam je pouze relativní¹¹⁰. Bezpochyby se obrací k reprezentaci, existují pouze v té míře, v jaké sebe samu analyzující reprezentace ukazuje vnitřní síť svých vztahů, ale jediná jejich hodnota spočívá v celém gramatickém celku, jehož jsou

součástí. V řeči zakládají novou artikulaci smíšené povahy, zároveň reprezentativní a gramatickou, aniž by se mohl jeden nebo druhý z obou řádů přesně odvíjet od druhého.

Věta se tedy zaplňuje syntaktickými elementy, jejichž členění je mnohem jemnější než členění velkých propozičních útvarů. Toto nové členění staví obecnou gramatiku před nutnost volby: buď bude analyzovat to, co se nachází za nominální jednotkou, a ukáže nejprve elementy, z nichž je vytvořena a které žádný význam nenesou, a teprve potom význam, anebo bude redukovat tuto nominální jednotku regresivním pochodem, přizná jí omezenější měřítka a vytěží z ní reprezentativní účinnost skrytou za plnými slovy v částicích, slabikách a i v samotných písmenech. Tyto možnosti se nabízejí – a mnohem více: jsou předepsány – od okamžiku, kdy si teorie jazyků dává za předmět diskurz a analýzu jeho reprezentativních hodnot. Definují *bod hereze*, jež gramatiku 18. století rozděluje.

„Předpokládáme,“ říká Hartus, „že každý význam je jako těleso dělitelné na nekonečné množství dalších významů, jež samy jsou dělitelné do nekonečna? To by bylo absurdní. Je tedy nezbytné připustit, že existují označující zvuky, jejichž části už žádný význam samy nenesou.“¹¹¹ Význam zmizí, jakmile se rozpadnou reprezentativní hodnoty slov: objeví se ve své nezávislosti materiál, který se neartikuluje v myšlení a jehož vazby se nemohou převést na vazby diskurzu. Existuje „mechanika“ vlastní shodě, podřizenosti, flexi, slabikám a zvukům, a z této mechaniky nemůže povstat žádná reprezentativní hodnota. Musíme o jazyku mluvit jako o strojích, které se pomalu, krok za krokem, zdokonalují¹¹²: ve své nejjednodušší podobě se věta skládá výhradně z podmětu, slovesa a přísudku a každé připojení dalšího smyslu vyžaduje novou úplnou propozici. A tak ty nejprimitivnější stroje předpokládají různé principy pohybu pro každou z částí zvlášť. Ale když se zdokonalí, podrobí jednomu a tomu samému principu všechny své části, jež už jsou pouze jeho prostředníky, transformačními prostředky, aplikačními body. Stejně tak tím, že se jazyky zdokonalují, vyjadřují smysl propozice gramatickými nástroji, které samy o sobě nemají reprezentativní hodnotu, ale jejich role je ji upřesnit, přidat k ní další elementy a vyjádřit aktuální určení. V jedné větě můžeme najednou vyjádřit vztahy času, účinku, vlastnictví nebo lokalizace, jež vstupují do řady podmět-sloveso-přísudek, ale nemohou být sevřeny tak širokou distinkcí. Odtud pramení důležitost, jakou mají od dob Bauzého¹¹³ teorie doplňku a subordinace. Odtud také pramení vzrůstající úloha syntaxe. V době Port-Royalu byla syntax

106 *Logique de Port-Royal*, str. 59–60.

107 Tamtéž, str. 101.

108 Duclos, *Commentaire à la Grammaire de Port-Royal* (Paříž, 1754), str. 213.

109 J.-B. Lemerrier, *Lettre sur la possibilité de faire de la grammaire un Art-Science* (Paříž, 1806), str. 63–65.

110 Harris, *Hermès*, str. 30–31 (srov. také A. Smith, *Considérations sur l'origine des langues*, str. 408–409).

111 Tamtéž, str. 57.

112 A. Smith, *Considérations sur l'origine des langues*, str. 430–431.

113 Bauzée (*Grammaire générale*) jako první používá termín „doplňek“.

ztotožněna s konstrukcí a slovosledem, tedy s vnitřním rozvíjením propozice¹¹⁴, Sicard ji učinil nezávislou: „právě ona dává každému slovu jeho vlastní formu“¹¹⁵. A tak dostává kontury autonomie gramatického tak, jak bude na konci století skutečně definována Sylvestrem de Sacy, když jako první spolu se Sicardem rozliší logickou analýzu propozice od gramatické analýzy věty.¹¹⁶

Snadno pochopíme, proč analýzy tohoto typu stály stranou, dokud byl diskurz objektem gramatiky. Jakmile bylo dosaženo vrstvy artikulace, kde se reprezentativní hodnoty rozpadly v prach, přechází se z druhé strany gramatiky do oblasti jejího užití a historie – v 18. století byla syntax považována za doménu arbitrárního, kde se rozvíjely fantazie a zvyky každého národa.¹¹⁷

Každopádně nemohly být v 18. století ničím více než abstraktní možnosti, nikoli zárodkem toho, co se jednou stane filologií, nýbrž neprivilegovanou oblastí volby. Proti nim se na stejném heretickém základě rozvíjí reflexe, která pro nás a pro vědu, kterou jsme od 19. století budovali, nemá žádnou hodnotu, ale která tehdy umožňovala zachovat v rámci diskurzu celou analýzu verbálních znaků a která právě z toho důvodu tvořila součást pozitivních útvarů vědění. Hledala se tajemná nominální funkce, o níž se věřilo, že je ukryta ve slovech, slabikách, ve flexi, v písmenech, jež příliš slabá analýza propozice nechala projít mřížkou zkoumání. Všechny vazebné částice totiž mají, jak poznamenali autoři z *Port-Royal*, určitý obsah, protože reprezentují způsob, jakým jsou předměty navzájem svázané, a způsob, jakým se v našich reprezentacích řetězí.¹¹⁸ Nemohli bychom tedy předpokládat, že to jsou stejná jména jako všechna ostatní? Ale místo toho, aby nahrazovala předměty, zaujala místo gest, která lidé používají k tomu, aby je ukázali, nebo aby naznačili jejich vazbu a následnost.¹¹⁹ Tato slova buď postupně ztratila vlastní smysl (ten vlastně nebyl pokaždé viditelný, protože byl spjat s gesty, s tělem mluvčího a se situací), anebo se včlenila do jiných slov, v nichž získala stabilní podporu a jimž naopak dodala systém modifikací.¹²⁰ Takže všechna slova, ať už jakákoli, jsou potenciálně jména: slovesa spojila adjektivní jména se slovesem být, spojky a předložky jsou jména už vyprázdněných gest, skloňování a časování jsou jen pohlacenými jmény. Nyní se slova mohou otevřít a uvolnit rozlet všech jmen, která se v nich usadila. Jak řekl Le Bel ohledně základního principu analýzy: „není

114 *Logique de Port-Royal*, str. 117n.

115 Abbé Sicard, *Éléments de la grammaire générale*, sv. II, str. 2.

116 Sylvestre de Sacy, *Principes de grammaire générale* (1799). Srov. také U. Domergue, *Grammaire générale analytique*, str. 29–30.

117 Srov. např. abbé Girard, *Les Vrais Principes de la langue française* (Paříž, 1747), str. 82–83.

118 *Logique de Port-Royal*, str. 59.

119 Batteaux, *Nouvel examen du préjugé de l'inversion*, str. 23–24.

120 Tamtéž, str. 24–28.

seskupení, jehož části by neexistovaly nezávisle před tím, než byly seskupeny“¹²¹, to mu umožnilo redukovat všechna slova na jejich slabičné elementy, v nichž se konečně objevila stará zapomenutá jména – jediná slovíčka, která mohla vedle slovesa existovat: například *Romulus* se skládá z *Roma* a *moliri* (stavět), *Roma* pochází z *Ro* označujícího sílu (*Robur*) a z *Ma* označujícího velikost (*magnus*). Stejným způsobem objevil Thiébauld ve slově „abandonner“ (opustit) tři latentní významy: *a*, jež „představuje ideu tendence nebo místo určení nějaké věci k nějaké jiné“, *ban*, jež „dává ideu úplnosti sociálního tělesa“, a *do*, jež „označuje akt, jehož prostřednictvím se někdo zbavuje nějaké věci“¹²².

A pokud od slabik pokračujeme dál až k písmenům, pořád ještě narazíme na hodnoty primitivního pojmenování. Do toho se pustil Court de Gébelin pro svou největší a nejvíce pomíjivou slávu: „labiální dotek, ten nejlehčí možný, nejjemnější a nejladnější, slouží k označení prvních jsoucen, s kterými se člověk setkal, jež ho obklopují a jimž vděčí za vše“ (táta, máma, líbat). Naproti tomu „zuby jsou tak pevné, jako jsou rty pohyblivé a ohebné, intonace, kterou vyvolávají, je silná, znělá, zvučná... Právě dotyk zubů je důležitý u takových slov, jako *tonner* (hřmět), *retentir* (dunět), *étonner* (divit se). Nebo u *tambur*, *tympan*, *trumpeta*.“ Pokud izolujeme samohlásky, můžeme odhalit tajemství tisíciletých slov, do nichž je řeč uzavřela: A pro vlastnictví (*avoir* – *mít*), E pro existenci, I pro sílu, O pro údiv (*étonnement* – *údiv*, oči se zaokrouhlí), U pro vlhkost (*humidité* – *vlhkost*), a tedy i pro náladu (*humeur* – *nálada*, *tělesný mok*)¹²³. A možná že v nejstarších dobách našich dějin tvořily souhlásky a samohlásky, rozlišené pouze do dvou skupin dosud konfúzních, jediná dvě slova, která lidská řeč artikulovala: melodické samohlásky vyjadřovaly vášně a hrubé souhlásky potřeby¹²⁴. Můžeme ještě rozlišit kamenité rozhovory Severu – les hrdelních souhlásek, hladu a zimy – nebo jazyky jižní, všechny sestávající ze samohlásek, zrozených z ranního setkání pastýřů, když „z čistého křišťálu studánek vyšlehly první plameny lásky“.

Na celé své ploše až po ty nejarchaičtější zvuky, které byly poprvé vyrvány neartikulovanému pokřiku, si řeč uchovává svou reprezentativní funkci. V každé své artikulaci až do hloubi času vždycky *jmenovala*. Je v sobě samé pouze obrovský šum pojmenování, jež se pokrývají, svírají, skrývají, a přesto se udržují, aby umožnila analýzu nebo skladbu těch nejsložitějších reprezentací. Uvnitř vět, právě tam, kde se význam jakoby tiše opírá o slabiky bez významu, vždy existuje určité spící pojmenování, určitá forma, jež uzavírá mezi své zvučné stěny odraz neviditelné, a přesto

121 Le Bel, *Anatomie de la langue latine* (Paříž, 1764), str. 24.

122 D. Thiébauld, *Grammaire philosophique* (Paříž, 1802), str. 172–173.

123 Court de Gébelin, *Histoire naturelle de la parole* (vyd. z 1816), str. 98–104.

124 Rousseau, *Essai sur l'origine des langues* (*Œuvres*, vyd. z 1826, sv. XIII, str. 144–151 a 188–192).

nesmazatelné reprezentace. Pro filology 19. století zůstanou podobné analýzy v přísném slova smyslu mrtvé. Ale nikoli pro celou zkušenost řeči – nejdříve esoterika a mystika v době Saint-Marca, Reveroniho, Fabre d'Olivet, Oeggera, později literatura, když záhada slova vyvstane ve svém masivním bytí u Mallarmého, Roussela, Leirise nebo Ponge. Myšlenka, že když rozbijeme slova, nenarazíme ani na prázdné zvuky, ani na čistě arbitrární prvky řeči, nýbrž na další slova, jež sama skrývají další – tato myšlenka slouží zároveň jako negativ pro celou moderní vědu o jazyku a jako mýtus, kam vkládáme nejtajemnější a nejskutečnější schopnosti jazyka. Objektem vědy se řeč může stát bezpochyby právě proto, že je arbitrární a že je možné definovat podmínky, za nichž je označující. Ale právě proto, že řeč nikdy nepřestala mluvit před sebou samou, právě proto, že ji prostupují nevyčerpatelné hodnoty tak daleko, jak jen dokážeme dohlédnout, můžeme o ní mluvit v tomto nekonečném šeptání, kde se rodí literatura. Ale v klasickém období nebyl tento vztah vůbec totožný. Oba útvary si přesně odpovídaly: aby mohla být řeč pochopena v obecné formě propozice, muselo se stát každé slovo i v té nejmenší oblasti úzkostlivým pojmenováním.

V. DESIGNACE

A přesto odhaluje teorie „zobecněného pojmenování“ na kraji řeči určitý vztah k věcem, jenž má zcela odlišnou povahu než propoziční forma. Pokud má řeč ve svém jádru funkci pojmenovávat, tzn. odhalit reprezentaci nebo na ni jako prstem ukázat, je řeč indikací a nikoli soudem. Váže se k věcem prostřednictvím značek, poznámky, asociovaných útvarů, označujícím gestem: nic z toho není redukovatelné na vztah predikace. Princip prvotního pojmenování vyvažuje formální prioritu soudu. Jako kdyby v řeči rozprostřené ve všech svých artikulacích bylo bytí ve své verbální úloze a původ ve své roli prvotního označení. To umožňuje nahradit známkem to, na co ukazuje, a spojit obsah znaku s jiným znakem. A tak tu máme v protikladu, ale také ve vzájemné sounáležitosti, dvě funkce vztahu a substituce, jež byly dány znaku obecně s jeho schopností analyzovat reprezentaci.

Odhalit původ řeči znamená dospět k původnímu okamžiku, kdy byla čistým označením. A takto se zároveň musí vysvětlit její arbitrární charakter (protože to, co označuje, může být stejně odlišné od toho, co ukazuje, jako gesto předmětu a to, k čemu směřuje) a jeho hluboký vztah k tomu, co jmenuje (protože k označení dané věci byla vždy zvolena právě taková a taková slabika nebo takové a takové slovo). Na první požadavek odpovídá analýza řeči gest, na druhý studium jejích kořenů. Ale ty nestojí ve vzájemném protikladu jako v *Kratylovi* vysvětlení „přirozenosti“ nebo „zákonem“. Obě jsou naopak absolutně nezbytné, protože první analýza podává zprávu o nahrazení designátu znakem a druhá ospravedlňuje stálou schopnost tohoto znaku označovat.

Řečí gest je těleso, jež jí mluví. A přesto není samozřejmá. To, co příroda umožňuje, je pouze to, že člověk v různých situacích dělá gesta, jeho tvář je v pohybu, vydává neartikulované výkřiky – tzn. výkřiky, které nejsou „modulovány ani jazykem ani rty“¹²⁵. Nic z toho není ještě ani řeč, ani znak, nýbrž důsledek a projev naší animality. Toto zjevné vzrušení musí být přesto zároveň univerzální, neboť závisí pouze na uspořádání našich orgánů. Proto je možné, aby si člověk všiml, že jeho vzrušení je totožné se vzrušením jeho druhů. Může tedy přiřadit k výkřikům druhých a k výrazu jejich tváře stejné reprezentace, jaké u něj vyvolávaly stejný pohyb a stejné výkřiky. Může přijmout takovou mimiku za projev a náhradu myšlení druhého. Jako znak. Zde začíná rozumění. Může naopak používat tuto mimiku, jež se proměnila ve znak, k tomu, aby u druhých vyvolal ideu, kterou sám zakouší, vněmy, potřeby, bolest, jež jsou obvykle s takovými gesty a zvuky spojeny: výkřik záměrně vržený ve směru předmětu před druhým slouží jako citoslovce¹²⁶. Na základě takových smluvených znaků (jsou to již výrazy) vzniká něco takového jako řeč.

Tyto Condillacovy a Destuttovy analýzy ukazují, že řeč gest je svým vznikem svázána s řečí přírody. Ale více proto, aby se řeč od přírody oprostila, než proto, aby se v ní zakořenila. Proto, aby se zdůraznila nesmazatelná odlišnost řeči a výkřiku, a proto, aby se založila její zvláštnost. V té míře, v jaké jsou gesta pouhým prodloužením těla, řeč gest neumožňuje mluvit: není to řeč. Stane se jí až za cenu definované a složité operace jako: vyhodnocení analogie vztahů (výkřik druhého se má k tomu, co druhý zakouší – k neznámému – jako můj výkřik k hladu nebo ke strachu, který zakouším já), časová inverze a volní užití znaku před reprezentací, kterou označuje (dřív než zakusím pocit dostatečně silného hladu na to, abych začal křičet, vydám výkřik, jenž je s ním asociovaný), konečně záměr vzbudit u druhého reprezentaci odpovídající výkřiku nebo gestu (ale s tou zvláštností, že tím, že vykřiknu, nevzbudím a ani nechci u druhého vzbudit pocit hladu, nýbrž reprezentaci vztahu mezi tímto znakem a mým vlastním přáním jíst). Řeč je možná jedině na základě této souvislosti. Nespočívá na přirozeném pohybu porozumění nebo vyjádření, nýbrž na reverzibilních a analyzovatelných vztazích znaků a reprezentací. Řeč nevzniká tehdy, když se reprezentace zvnějšňuje, nýbrž tehdy, když od sebe dohodnutým způsobem oddělí znak a dá se jím reprezentovat. Člověk tedy ani kolem sebe jako mluvící subjekt ani z hloubi již hotové řeči neodhaluje znaky, jež by byly jako němá slova, která musíme dešifrovat a znovu je učinit slyšitelnými. Protože reprezentace si sama znaky dává, slova mohou vznikat a s nimi celá řeč,

¹²⁵ Condillac, *Grammaire*, str. 8.

¹²⁶ Všechny části diskurzu by tedy byly pouhými rozděleními a složenými fragmenty těchto původních citoslovců (Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. II, str. 75).

jež je pouze pozdější organizací akustických znaků. Navzdory svému jménu nechává „řeč gest“ povstat neredukovatelnou síť znaků, která řeč od gest odděluje.

A tak přirozeně zakládá svou výjimečnost. Elementy, z nichž se řeč gest skládá (zvuky, gesta, mimika), přicházejí postupně z lidské přirozenosti, a přesto většinou nejsou obsahově vůbec identické s tím, co označují, jsou k tomu jen ve vztahu simultaneity nebo následnosti. Výkřik se nepodobá strachu ani natažená ruka pocitu hladu. Jakmile se znaky stanou konvenčními, zůstanou bez „fantazie a rozmaru“¹²⁷, protože byly jednou pro vždy zavedeny přirozeností. Ale nebudou vyjadřovat přirozenost toho, co označují, neboť nejsou v žádném případě vytvořeny k jeho obrazu. A nyní budou moci lidé vytvořit konvenční řeč: nyní už mají k dispozici dostatek znaků značících věci, aby z nich vytvořili nové, které budou analyzovat a kombinovat ty původní. Rousseau v *Rozpravě o původu nerovnosti*¹²⁸ prohlásil, že žádný jazyk nemůže spočívat na shodě lidí, protože ta už předpokládá řeč hotovou, všeobecně uznanou a praktikovanou. Nesmíme si tedy představovat, že lidé řeč vytvořili, nýbrž že jim byla dána. Ve skutečnosti ale řeč gest tuto nezbytnost potvrzuje a činí tuto hypotézu zbytečnou. Lidé od přírody dostávají materiál, z něž mohou vytvořit znaky, a tyto znaky jim nejprve slouží k dohodě s ostatními. Zvolí z nich ty, které budou zachovány, přidělí jim hodnotu a pravidla jejich užití. A pak budou sloužit při vytváření dalších znaků podle vzoru těch prvních. První podoba souhlasu konvence ve výběru akustických znaků (snadněji se poznávají na dálku a jediné ony se dají použít v noci), druhá v sestavení zvuků blízkých těm, které ukazují na sousední označení, pro označení dosud neznačených reprezentací. Takto se konstituuje řeč ve vlastním slova smyslu, prostřednictvím analogické řady, jež laterálně protahuje řeč gest, nebo alespoň její zvukovou část: podobá se jí a „právě tato podobnost usnadní její poznání. Nazýváme ji analogie... Vidíte, že analogie, jež nám je zákonem, nám nedovoluje vybírat znaky náhodně nebo libovolně“¹²⁹.

Geneze řeči z řeči gest naprosto uniká alternativě mezi přírodní imitací a libovolnou konvencí. Tam, kde je příroda – ve znacích, které vznikají spontánně prostřednictvím našeho těla – není žádná podobnost. A tam kde se podobnost používá, je jednou provždy ustaven dobrovolný souhlas mezi lidmi. Příroda klade difference vedle sebe a spojuje je silou. Reflexe odhaluje podobnosti, analyzuje je a rozvíjí je. První způsob umožňuje umělost, ovšem pouze s materiálem, který se nabízí všem lidem stejně. Druhý libověli vylučuje, ale otevírá analýze cesty, které nebudou pro všechny lidi a u všech národů úplně stejné. Přírodní zákon znamená

odlišnost slov a věcí – vertikální rozdělení mezi řečí a tím, co má řeč za úkol označovat. Pravidlo konvence znamená podobnost slov mezi sebou, velkou horizontální síť, která tvoří slova nová na základě těch starých a šíří je až do nekonečna.

Teď tedy rozumíme, proč teorie kořenů není v žádném případě v rozporu s analýzou řeči gest a proč v ní naopak přesně spočívá. Kořeny jsou rudimentární slova, která nacházíme identická ve velkém množství jazyků – možná že ve všech. Byly vytvořeny přírodou jakožto mimovolní výkřiky spontánně používané řečí gest. Pak je lidé použili k tomu, aby z nich vytvořili své konvenční jazyky. A pokud si všechny národy ve všech klimatech z materiálu řeči gest zvolily tyto základní zvuky, je to proto, že v nich objevili sekundárním a reflektovaným způsobem určitou podobnost s předmětem, který označovaly, anebo možnost je použít na předmět analogický. Podobnost kořene s tím, co pojmenovává, nabývá verbální hodnoty pouze prostřednictvím konvence, jež sjednotila skupinu lidí a jež uspořádala jejich řeč gest v jazyk. Právě takto dospívají znaky z hlubiny reprezentace k samé povaze toho, co označují, a takto tvoří ve všech jazycích stejným způsobem původní slovní zásobu.

Kořeny mohou vznikat různými způsoby. Samozřejmě onomatopoicky, což není spontánní výraz, nýbrž volní artikulace podobajícího se znaku: „vyluzovat hlasem stejný zvuk jako předmět, který chci jmenovat“.¹³⁰ Užitím podobnosti zakoušené ve smyslových vjemech: „imprese rudé barvy, která je živá, rychlá, pro pohled tvrdá, bude velmi dobře vyjádřena zvukem R, který vyvolává pro sluch analogickou impresi“¹³¹. Přisouzením hlasovým orgánům analogický pohyb k pohybům předmětu, který chceme označit: „takže zvuk, který vyjde z podoby a z přirozeného pohybu orgánu uvedeného do takového stavu, bude jméno předmětu“: krk se stáhne, aby označil tření jednoho tělesa o druhé, vyduje se, aby vyjádřil vydutý povrch¹³². A nakonec užitím zvuků, které určitý orgán přirozeně vydává, pro jeho označení: artikulace *ghen* dala jméno krku (*gorge*), z něhož vychází, a k označení zubů (*dents*) používáme dentály (*d* a *t*)¹³³. Na základě těchto konvenčních artikulací podobnosti si může každý jazyk vytvořit systém primitivních kořenů. Systém je to omezený, protože téměř všechny jeho prvky jsou jednoslabičné a protože jich je velmi málo – dvě stě pro hebrejštinu podle Berge-rova odhadu¹³⁴. Je ještě omezenější, pokud uvažujeme jenom kořeny (v důsledku vztahů podobnosti, jež nastolují) společné většině jazyků: de Brosses se domnívá,

127 Condillac, *Grammaire*, str. 10.

128 Rousseau, *Discours sur l'origine et l'inégalité* (srov. Condillac, *Grammaire*, str. 27, pozn. 1), česky v Rousseau, *Rozpravy*, Praha 1989.

129 Condillac, *Grammaire*, str. 11–12.

130 De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues* (Paříž 1765), str. 9.

131 Abbé Copineau, *Essai synthétique sur l'origine et la formation des langues* (Paříž, 1774), str. 34–35.

132 De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues* (Paříž 1765), str. 16–18.

133 Tamtéž, sv. I, str. 14.

134 Bergier, *Les éléments primitifs des langues* (Paříž, 1764), str. 7–8.

že pro všechny dialekty Evropy a Orientu by nezaplnily „stránku dopisního papíru“. Ale právě od nich každý jazyk formuje ve své výjimečnosti: „Jejich vývoj je úžasný. Stejně jako z jednoho jilmového semínka vyroste velký strom a z každého jeho kořenu vyrostou nové výhonky, které po čase vytvoří skutečný les.“¹³⁵

Nyní se řeč může rozvinout ve své genealogii. Právě ji chtěl de Brosses vyložit v prostoru kontinuální filiace, kterou nazýval „Univerzální archeologie“¹³⁶. Na vrchol tohoto prostoru vypsál kořeny – samozřejmě nepočtené – společné pro všechny jazyky Evropy a Orientu, pod každý z nich umístil složitější slova, která z nich byla odvozena, ale úzkostlivě dbal na to, aby vždy napřed napsal ta, která jsou jim nejbližší, a sledoval sevřený řád, aby mezi slovy, jež po sobě následují, byla co nejmenší vzdálenost. Tak vytvořil dokonalé a vyčerpávající série, absolutně kontinuální řady, kde diskontinuita, pokud se objeví, ukazuje mimochodem místo slova, dialektu nebo jazyka dnes už zmizelého.¹³⁷ Jakmile byl tento velký obraz ustaven bez jediného kazu, objevil se dvojdimenzionální prostor, který bylo možno přejít po úsečce nebo po směrnici. Ve vertikálním směru tu byla kompletní filiace každého kořene, v horizontálním slova, jež jsou v daném jazyku používána. Čím větší vzdálenost od prvotních kořenů, tím složitější a bezpochyby také mladší byly jazyky definované kolmicí, ale zároveň také tím více slova nabyla na účinnosti a subtilnosti pro analýzu reprezentací. Historický prostor a rastr myšlení by se tedy takto naprosto překryly.

Toto zkoumání kořenů může samozřejmě vypadat jako návrat k dějinám a k teorii mateřských jazyků, o čemž klasicismus na okamžik jakoby uvažoval. Ve skutečnosti analýza kořenů nepřenáší jazyk do minulosti, jež by byla jakoby jeho prostředím zrodu a transformace. Spíše z dějin dělá průběh po sobě jdoucích etap simultánního členění reprezentace a slov. Řeč není v klasickém věku historický fragment, jenž by definoval v takové a takové chvíli určitý způsob myšlení a reflexe. Je to prostor analýzy, přes nějž prochází čas a lidské vědění. A že se řeč nestala – anebo nestala opět – na základě teorie kořenů historickým jsovcem, dokážeme snadno na způsobu, jakým se v 18. století zkoumaly etymologie. Za vodítko se nepovažovalo studium materiálních transformací slova, nýbrž stálost významu.

Toto zkoumání mělo dva aspekty: definice kořenu, odstranění koncovky a prefixu. Etymologie spočívá v definici kořene slova. Etymologie je umění s kodifikovanými pravidly.¹³⁸ Je třeba zbavit slovo všech stop, které na něm mohly zanechat

spojování a flexe, dospět k jednoslabičnému základu, sledovat tento základ v celé minulosti jazyka ve starých „listinách a glosářích“, sestoupit k dalším, primitivnějším jazykům. A v celé délce tohoto postupu, jak je třeba připustit, se tento základ mění: všechny samohlásky mohou být v dějinách kořene nahrazeny, protože samohlásky jsou hlas sám, jenž je bez diskontinuity nebo přerušení. Souhlásky se naopak modifikují podle privilegovaných cest: guturály, lingvály, palatály, dentály, labiály, nasály tvoří rodiny homofonních souhlásek, uvnitř kterých preferenčně, avšak ne výhradně, probíhají změny výslovnosti¹³⁹. Jediná nezrušitelná konstanta, jež zajišťuje kontinuitu kořene v dějinách, je jednota smyslu: reprezentativní plocha, jež přetrvává do nekonečna. Protože „nic snad nemůže omezit indukce a vše jim může sloužit za základ od celkových podobností až po podobnosti nejjednodušší“: smysl slov je „nejjistější světlo, jakého se můžeme dotázat“.¹⁴⁰

VI. DERIVACE

Jak dochází k tomu, že slova, jež jsou ve své prvotní podstatě jména a designace, která se artikulují tak, jako se analyzuje samotná reprezentace, se mohou neodvolatelně vzdálit svému původnímu významu, přijmout smysl blízký nebo širší nebo užší? Jak mohou změnit nejenom formu, ale i extenzi? Jak mohou nabýt novou znělost a také nový obsah, takže na základě pravděpodobné shodné výbavy kořenů mohly různé jazyky vytvořit různé fonetické systémy a navíc ještě slova, jejichž smysl se nekryje s těmi, jež by jim měly v cizích jazycích odpovídat?

Změny tvarosloví nemají žádná pravidla, je jich téměř nekonečné množství, nikdy nejsou stálé. Jejich příčiny jsou výhradně externí: snadnost výslovnosti, móda, zvyky, klima – v chladnějších krajích se více používá „labiální svist“, v teplejších „guturální aspirace“¹⁴¹. Změny smyslu naopak, jelikož jsou natolik omezené, že umožňují existenci etymologické vědy, jež pokud není absolutně jistá, je alespoň „pravděpodobná“ – podléhá zásadám, které je možné určit.¹⁴² Principy, z nichž vyplývají vnitřní dějiny jazyka, patří všechny k prostorovému řádu. Jedny zahrnují viditelnou podobnost nebo blízkost věcí mezi sebou navzájem. Druhé se týkají místa, kde je uložena řeč a forma, podle níž se zachovává její útvar a písmo.

135 De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues* (Paříž 1765), sv. I, str. 18.

136 Tamtéž, sv. II, str. 490–499.

137 Tamtéž, sv. I, předmluva, str. 1.

138 Srov. především Turgot, heslo „Étymologie“ v *Encyclopédie*.

139 To jsou s několika nahodilými variantami jediné zákony fonetické variace, které de Brosses uznává (*De la formation mécanique des langues*, str. 108–123), Bergier (*Éléments primitifs des langues*, str. 45–62), Court de Gébelin (*Histoire naturelle de la parole*, str. 59–64), Turgot (heslo „Étymologie“).

140 Turgot, heslo „Étymologie“ v *Encyclopédie*. Srov. De Brosses, c. d., str. 420.

141 De Brosses, *Traité de la formation mécanique des langues*, sv. I, str. 66–67.

142 Turgot, heslo „Étymologie“ v *Encyclopédie*.

Známe dva hlavní typy písma: písmo vykreslující smysl slov a písmo, jež analyzuje a restituuje zvuky. Mezi nimi je ostrý předěl, ať už připustíme, že druhý typ vzniká z prvního jako skutečný „duchovní převrat“¹⁴³, nebo ať už připustíme, že se oba typy, jakkoli jsou rozdílné, objevily přibližně ve stejnou dobu, první z nich u národů, které se více věnovaly malířství, druhý u zpěvnějších národů¹⁴⁴. Graficky reprezentovat smysl slova znamená původně nakreslit věrný obrázek věci, kterou dané slovo označuje: popravdě řečeno je to písmo jen stěží, je to nanejvýš obrázková reprodukce, díky níž lze napsat jenom ta nejkonkrétnější vyprávění. Podle Warburtona znají Mexičané pouze tento způsob.¹⁴⁵ Skutečné písmo se zrodilo tehdy, když lidé začali znázorňovat už nikoli věc samu, nýbrž jeden z prvků, které ji konstituují, anebo také jednu z obvyklých okolností, jež ji značí, anebo také jinou věc, která se jí podobá. Odtud tři různé techniky: nejprimitivnější z nich je kuriologická technika Egypťanů, která využívá „hlavní okolnost objektu pro znázornění celku“ (luk pro bitvu, žebřík pro obležení města). Trochu zdokonalené byly „tropické“ hieroglyfy, které využívají význačnou okolnost (protože je Bůh všemohoucí, ví všechno a může dohlížet na lidi, bude zobrazen jako oko). Nakonec symbolické písmo, jež využívá více méně skryté podobnosti (vycházející slunce je zobrazeno jako hlava krokodýla, jehož kulaté oči se vynořují těsně nad hladinu)¹⁴⁶. Můžeme zde poznat tři základní figury rétoriky: synekdochu, metonymii, katachresi. A z logiky věci vyplývá, že právě řeč zdvojená symbolickým písmem se bude moci vyvíjet. Pomalu bude nabývat poetických schopností. První jména budou východiska dlouhých metafor: ty jsou stále složitější a brzy se ocitnou od svého původu tak daleko, že bude obtížné ho určit. Takto vznikají pověry, podle kterých je slunce krokodýl nebo Bůh je velké oko, které dohlíží nad světem. Takto rovněž vznikají esoterické nauky u těch, kteří si z generace na generaci metaforu předávají (u kněží). Takto vznikají alegorie diskurzu (v nejstarší literatuře velmi hojné) a také iluze, že vědění spočívá v poznávání podobností.

Ale historie řeči vybavené figurativním písmem se rychle zastavila. Není totiž možné v ní dosáhnout pokroku. Znak nepřibývá pečlivou analýzou reprezentací, ale na základě těch nejvzdálenějších analogií: takže imaginace lidí má větší vliv než reflexe. Důvěřivost, nikoli věda. Poznání navíc předpokládá dvojí učednictví – nejdříve učení se slovům (stejně jako pro všechny řeči), potom učení se značkám, které nemají s výslovností slov žádný vztah. Lidský život není pro toto dvojí vzdělání dostatečně dlouhý. A pokud někdo z nadbytku volného času učinil nějaký

objev, neexistují znaky, které by ho dokázaly předat dál. A naopak předaný znak, který není v těsném vztahu se znázorňovaným slovem, zůstává navždy pochybný: po čase si nikdo nemůže být jist, že stejný obrazec skrývá stejný zvuk. Novinky jsou proto nemožné a tradice se hroutí. Takže jediná starost mudrců je udržovat „pověřivý respekt“ před světem, které přichází od předků, a před institucemi uchovávanými jejich dědictví: „Cítí, že každá změna v mravech se promítá do jazyka a že každá změna jazyka vnáší do jejich vědy zmatek a obrací ji v prach.“¹⁴⁷ Pokud nějaký národ disponuje pouze obrázkovým písmem, musí jeho politika vyloučit historii, anebo alespoň všechnu historii, jež by nebyla čistou a pouhou konzervací. Právě zde, v tomto vztahu prostoru k řeči, spočívá podle Volneye¹⁴⁸ podstatný rozdíl mezi Východem a Západem. Jako kdyby prostorové rozvržení řeči tvořilo zákon času. Jako kdyby jazyk k lidem nepřicházel skrze dějiny, ale naopak jako kdyby se dostal do dějin pouze prostřednictvím systému svých znaků. Právě v tomto poutu reprezentace, slov a prostoru (slova reprezentují prostor reprezentace a samy se reprezentují v čase) se tiše tvoří osud národů.

S hláskovým písmem se totiž lidské dějiny naprosto mění. Zde se prostoro-
vě zachycují nikoli ideje, nýbrž zvuky, a z nich se vybírají společné prvky, které pak tvoří malý počet znaků, jejichž kombinace umožní vyjádřit všechny slabiky a všechna možná slova. Zatímco symbolické písmo chce zachytit samotné reprezentace, a proto sleduje konfúzní zákon podobnosti a odsouvá řeč mimo formy reflexivního myšlení, hláskové písmo tím, že se vzdává úkolu vykreslovat reprezentace, transponuje v analýze zvuků pravidla platná pro samotný rozum. Takže písmena sice ideje reprezentovat nemusí, mezi sebou se však jako ideje kombinují a ideje se spojují a od sebe navzájem odlučují podobně jako jednotlivá písmena abecedy.¹⁴⁹ Zrušení přesného paralelismu mezi reprezentacemi a grafismy umožňuje ponořit celek řeči, i psané, do obecné oblasti analýzy a opírat pokrok písma a pokrok myšlení o sebe navzájem.¹⁵⁰ Ze stejných grafických znaků se budou moci skládat všechna nová slova, a tak se beze strachu o zapomnění budou uchovávat všechny objevy, jakmile budou učiněny. Stejná abeceda bude moci sloužit různým jazykům, a předávat tak myšlenky jednoho národa dalším. Bude velmi snadné se takovou abecedou naučit, protože sestává z malého počtu prvků, každý člověk bude moci věnovat reflexi a analýze myšlenek čas, který jiné národy marní při osvojování si písma. A takto se uvnitř řeči, přímo v přehybu slov, kde se stýká analýza s prostorem, rodí prvotní, avšak nekonečná možnost pokroku. Ve svém jádru

143 Duclos, *Remarques sur la grammaire générale*, str. 43–44.

144 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. II, str. 307–312.

145 Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens* (fr. překlad, Paříž, 1744), str. 15.

146 Warburton, *Essai sur les hiéroglyphes des Égyptiens*, str. 9–23.

147 Destutt de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, sv. II, str. 284–300.

148 Volney, *Les Ruines* (Paříž, 1791), kap. XIV.

149 Condillac, *Grammaire*, kap. 2.

150 Adam Smith, *Considérations sur l'origine et la formation des langues*, str. 424.

je pokrok tak, jak byl v 18. století definován, výsledkem základního vztahu prostoru a řeči: „Arbitrární znaky řeči a písma dávají člověku prostředek k zajištění držení svých myšlenek a k jejich sdělování druhým, stejně jako neustále rostoucí dědictví objevů každého století. A lidský rod, uvažovaný od svého původu, vypadá v očích filosofa jako obrovský celek, který má, jako každý jednotlivec, dětství a svůj pokrok.“¹⁵¹ Řeč dává věčné diskontinuitě času kontinuitu prostoru a v té míře, v jaké řeč provádí analýzu, artikuluje a člení reprezentaci, má moc spojovat napříč časem poznání věcí. Díky řeči se konfúzní monotonie prostoru rozbíjí, zatímco diverzita sukcese se sjednocuje.

Přesto zůstává ještě poslední problém. Písmo je sice opora těchto čím dál více rafinovanějších analýz a jejich neustále pozorný strážce, není však jejich principem, ani prvním pohybem. První pohyb je posuv společný lidské pozornosti, znakům a slovům. V reprezentaci se duch může upnout na nějaký element, jenž tvoří její součást, na nějakou okolnost, jež ji doprovází, na jinou nepřítomnou věc, která se jí podobá a v jejímž důsledku se vrací v paměti, a připnout na něj nějaký verbální znak.¹⁵² Právě takto se řeč vyvinula a pomalu, krok za krokem, odvozováním z prvních označení. Na počátku mělo všechno své jméno – jméno vlastní nebo jedinečné. Pak se toto jméno přiřadilo k jedinému elementu této věci a mohlo být používáno pro všechny ostatní věci, které tento element obsahovaly: *stromem* už nenazýváme tento dub, nýbrž všechno to, co má alespoň kmen a větev. Jméno se také přiřadilo k význačné okolnosti: *noc* neoznačuje pouze konec tohoto dne, nýbrž temnotu, která odděluje všechny západy slunce od následujícího svítání. Nakonec se přiřadilo k analogiím: nejdříve se jako *list* označovalo všechno, co je úzké a ploché jako list stromu.¹⁵³ Postupná analýza řeči a její dokonalejší artikulace, jež umožňují dát stejné jméno více různým věcem, vznikly tak, že sledovaly nit těchto základních figur, v rétorice dobře známých: synekdocha, metonymie, katachrese (nebo metafora, pokud je analogie méně citelná). Ty vůbec nejsou výsledkem zjemnění stylu. Naopak zrazují nestálost vlastní celé řeči, jakmile je spontánní: „více příjmů vznikne během jednoho dne na hlavním pařížském tržišti než na shromáždění akademiků za celý týden“.¹⁵⁴ Je velmi pravděpodobné, že tato nestálost byla původně mnohem větší, než je tomu teď: dnes je analýza tak jemná, prostor tak sevřený, vztahy souřadnosti a podřadnosti tak dobře stanovené, že slova nemají vůbec příležitost pohnout se ze svého místa. Ale na počátku lidstva, když slova byla ještě vzácná, když reprezentace byly ještě nejasné a špatně

151 Turgot, *Tableaux des progrès successifs de l'esprit humain*, 1750 (Œuvres, sv. I), str. 75–87.

152 Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances* (Œuvres, t. I), str. 75–87.

153 Du Marsais, *Traité des tropes* (vyd. z 1811), str. 150–151.

154 Tamtéž, str. 2.

analyzované, když je vášně pozměňovaly a míchaly dohromady, měla slova velkou schopnost přemísťovat se. Můžeme dokonce říci, že slova byla figurativní dříve, než byla vlastními jmény: tzn. že stěží měla statut jedinečného jména, a už se používala na reprezentace silou spontánní rétoriky. Jak říká Rousseau, dříve se bezpochyby mluvilo o obrech, než se označili lidé.¹⁵⁵ Nejdříve se označovaly lodě plachtami a duše, Psyché, měla původně podobu motýla.¹⁵⁶

Takže v základě mluvené řeči stejně jako v základě písma odhalujeme rétorický prostor slov: onu volnost znaku položit se v závislosti na provedené analýze reprezentace na vnitřní prvek, na něco blízkého, nebo na analogický útvar. A pokud jsou jazyky tak rozdílné, jak zjišťujeme, pokud od původních označení, která byla bezpochyby společná v důsledku univerzality lidské přirozenosti, se stále rozvíjely podle různých forem, pokud každý z nich měl vlastní historii, vlastní způsoby, zvyky, vlastní opomenutí, pak proto, že slova mají své místo nikoli v *čase*, nýbrž v *prostoru*, kde mohou najít své původní stanoviště, přemísťovat se v něm, převracet se v sobě samých a pomalu sledovat uzavřenou křivku: *tropologický* prostor. A zde se setkáváme dokonce i s tím, co sloužilo jako východisko reflexe o řeči. Mezi všemi znaky byla vlastností řeči sukcesivita: ne proto, že by sama náležela chronologii, nýbrž protože simultaneitu reprezentace vykládala v sukcesivní sonoritě. Ale tato analyzující sukcese, která ukazuje diskontinuální elementy jeden po druhém, prochází prostorem, jenž reprezentace nabízí pohledu ducha, takže řeč klade rozptýlené elementy reprezentace do lineárního řádu. Propozice se rozvíjí a vyjadřuje obraz, kterou rétorika zpřístupňuje pohledu. Bez tohoto tropologického prostoru by v řeči nebyla všechna ta obecná jména, která umožňují ustavit atribuční vztah. A bez této analýzy slov by obrazy zůstaly němé, okamžité a pojaté v rozřhnutí okamžiku by upadly do noci, kde není ani čas.

Od teorie propozice až k teorii derivace je všechna klasická reflexe o řeči – všechno to, co se nazývalo „obecnou gramatikou“ – pouze sevřený komentář této jediné věty: „řeč analyzuje“. Právě v tomto bodu se v 17. století zvrátila všechna západní zkušenost řeči – zkušenost, která až do té doby vždy věřila, že *řeč mluví*.

VII. ČTYŘSTĚN ŘEČI

Několik poznámek na závěr. Čtyři teorie – teorie propozice, artikulace, označování a odvozování – tvoří jakoby stěny čtyřstěnu. Dvě a dvě proti sobě stojí a vždy dvě a dvě se o sebe navzájem opírají. Artikulace dává obsah dosud prázdné čisté verbální formě propozice. Naplňuje ji, ale je jí protikladná stejně, jako

155 Rousseau, *Essai sur l'origine des langues*, str. 152–153.

156 De Brosses, *Traité de la prononciation mécanique*, str. 267.

je pojmenování, jež diferencuje věci, protikladné vzhledem k atribuci, která je spojuje. Teorie označování ukazuje spojení všech nominálních forem, které artikulace rozčleňuje. Stojí ale proti teorii artikulace jako proti sobě stojí okamžité označení posunkem a členění obecných jmen. Teorie odvozování ukazuje kontinuální pohyb slov od jejich původu, ale posun na povrchu reprezentace stojí proti jedině a stále vazbě, jež spojuje kořen slova a reprezentaci. Nakonec se derivace vrací k propozici, protože bez ní by označování zůstalo uzavřené v sobě samém a nemohla by dosáhnout té obecnosti, která umožňuje atributivní vazbu. Přesto odvozování probíhá podle prostorového schématu, zatímco propozice se rozvíjí podle řádu následnosti.

Je třeba poznamenat, že mezi protikladnými vrcholy čtyřúhelníka existují diagonální vztahy. Nejprve mezi artikulací a derivací: pokud může existovat artikulovaná řeč se slovy, které se juxtaponují, jsou si souřadná, anebo se navzájem podřazují, je to v té míře, v jaké probíhá neustálé odvozování slov z jejich původní podoby a z prostého aktu označení rozšířením o variabilní část. Odtud osa, která protíná celý čtyřstěn řeči. Právě podél této linie se stanovuje stav jazyka: jeho artikulaci schopnosti jsou určeny derivačním bodem, k němuž dospěl. Zde se definuje zároveň jeho historická situace i jeho schopnost rozlišování. Další úhlopříčka spojuje původní propozici, tj. tvrzení zahalené do každého aktu souzení a označení implikované každým aktem pojmenování. Podél této osy se ustavuje vztah slov a toho, co reprezentují: zdá se, že slova nevyjadřují nikdy bytí reprezentace, ale že vždy jmenují něco reprezentovaného. První úhlopříčka značí pokrok řeči v její schopnosti specifikace. Druhá neohraničené navíjení řeči a reprezentace – zdvojení, jež způsobuje to, že verbální znak reprezentuje vždy reprezentaci. Na této linii má slovo funkci substitutu (ve své reprezentační funkci), na té první funkci elementu (ve své schopnosti skládat a rozkládat).

V průsečíku obou úhlopříček a ve středu čtyřstěnu, tam, kde se zdvojení reprezentace odhaluje jako analýza a kde má substitut schopnost odejít, spočívá možnost obecné taxonomie reprezentace a její princip, tam je *jméno*. Pojmenovat znamená zároveň provést verbální reprezentaci reprezentace a umístit ji do obecné tabulky. Celá klasická teorie řeči se organizuje kolem tohoto privilegovaného a ústředního jsoucna. V něm se protínají všechny funkce řeči, protože právě díky jemu se mohou reprezentace objevit v propozici. Jeho prostřednictvím se tedy zároveň artikuluje diskurz v poznání. Samozřejmě, jedině soud může být buď pravdivý, nebo nepravdivý. Ale kdyby všechna jména byla přesná, pokud by analýza, na které spočívají, byla dokonale reflektována, kdyby byl jazyk „dobře vystaven“, nebylo by nic těžkého vyslovovat pravdivé soudy, a pokud by se někde vyskytla chyba, bylo by ji stejně snadné odhalit jako v algebraickém kalkulu a byla by i stejně evidentní. Ale nedokonalost analýzy a všechny posuny derivace vytvořily

jména v nelegitimních analýzách, abstrakcích a kombinacích. Což by nebylo moc nepříjemné (podobně jako propůjčit jména bájným nestvůrám), kdyby slovo nebylo reprezentací reprezentace. Takže se nemůže myslet slovo – aniž by zároveň nebyla tvrzena možnost toho, co reprezentuje. Právě proto se jméno objevuje uprostřed čtyřstěnu řeči zároveň jako bod, k němuž všechny struktury jazyka směřují (je jeho nejvlastnějším útvarem, nejvíce chráněným, čistým vnitřním výsledkem všech jeho konvencí, všech jeho pravidel, celé jeho historie), a zároveň jako bod, z něhož může řeč vstoupit do vztahu k pravdě, odkud bude souzena.

Zde se stýká celá klasická zkušenost řeči: reverzibilní charakter gramatické analýzy, jež je zároveň vědou i normativitou, studiem slov a pravidly jejich výstavby, užití a jejich přetvoření do jejich reprezentativní funkce. Fundamentální nominalismus filosofie od Hobbese až k Ideologům, nominalismus, který není oddělitelný od kritiky řeči a od celé této nedůvěry k obecným a abstraktním jménům, jakou nacházíme u Malebranche, Berkeleyho, Condillaca a Huma. Velká utopie dokonale průhledné řeči, kde by věci samy mohly být pojmenovány naprosto jasně buď na základě naprosto libovolného, avšak dokonale reflektovaného systému (umělý jazyk), anebo na základě řeči tak přirozené, že by vyjadřovala myšlené stejně dobře, jako tvář dokáže vyjádřit emoce (právě o této řeči vytvořené z bezprostředních znaků snil Rousseau v prvním ze svých *Dialogů*). Můžeme říci, že celý klasický diskurz se organizuje kolem slova. Mluvit nebo psát neznamená říkat věci nebo vyjadřovat své myšlenky, není to hra s řečí, znamená to vpravit se do suverénního aktu pojmenování, jít napříč celou řečí až k místu, kde se slova a věci spojují v jejich společné podstatě, která umožňuje dávat věci jméno. Avšak jakmile je toto jméno jednou vysloveno, celá řeč, jež vedla až k němu, nebo jíž jsme museli projít, abychom k němu dospěli, se do něj vstřebává a mizí. Takže ve své hluboké podstatě směřuje klasický diskurz pořád k této hranici, ale může přetrvat pouze tehdy, když ji posune dál. Kráčí v napětí, které Jméno neustále udržuje. Proto v samé své možnosti je spjatý s rétorikou, tzn. s celým prostorem, který jméno obklopuje, nechává ho kroužit kolem toho, co reprezentuje, ukazuje jeho elementy, blízké věci, nebo analogie toho, co pojmenovává. Útvary, kterými diskurz prochází, zajišťují zpoždění jména, jež je na poslední chvíli přichází naplnit a zrušit je. Jméno je *termín* diskurzu. A možná že celá klasická literatura se noří do tohoto prostoru, do tohoto pohybu, aby zasáhla vždy jedno obávané jméno, protože ničí možnost mluvit tím, že ji vyčerpá. Právě tento pohyb nesl zkušenost řeči od tak rezervovaného doznání *Princezny Clévské* až po bezprostřední násilí *Julietty*. Zde se konečně dává pojmenování v té nejprostší nahotě a figury rétoriky, které ho až dosud držely v nerozhodnosti, se převrací a stávají se neurčitými útvary žádosti, aby se neustále opakovaná stejná jména vyčerpala na cestě, aniž by jim kdy bylo dáno dosáhnout hranice.

Celá klasická literatura se noří do pohybu, který probíhá od útvaru jména po jméno samé, od úkolu pojmenovat stále stejnou věc novými příklady (preciozita) k úkolu pojmenovat konečně již adekvátními slovy to, co ještě nikdy nebylo pojmenováno, anebo co v řádně vzdálených slov setrvalo ve spánku: jako například taková tajemství duše, dojmy zrozené na hranici věcí a těla, pro něž se řeč *Páté Promenády* spontánně projasnila. Romantismus se domníval, že zpřetrhal všechny svazky s předchozí epochou, protože se naučil pojmenovávat věci jejich jmény. Popravdě řečeno k tomu směřoval celý klasicismus: Hugo naplnil příslib Voiturův. Avšak jméno tím přestalo být odměnou řeči, stalo se jeho záhadnou látkou. Jediná chvíle – netolerovatelná a dlouho utajovaná – kdy bylo slovo zároveň naplněním a podstatou řeči, jejím příslibem a její surovou látkou, nastala tehdy, kdy byla u Sada prostoupena v celé své šíři touhou, jejíž byla jevištěm, ukojením i neomezeným a stále novým počátkem. Proto hraje v naší kultuře Sadovo dílo úlohu neustálého prvotního šepotu. Řeč se objevuje ve své věčné surovosti s tímto násilím jména konečně vysloveného pro sebe samo. Další „části řeči“ samy získávají autonomii, unikají svrchovanosti slova a už kolem něj netvoří přídatný ozdobný kruh. A protože už není žádná zvláštní krása, která by „zadržovala“ řeč kolem jména a na jeho pokraji, jež by mu ukazovala to, co neříká, vznikne nediskurzivní diskurz, jehož úlohou bude manifestovat řeč v jejím surovém bytí. Toto vlastní bytí řeči bude 19. století nazývat Sloveso (v protikladu s klasickým „slovesem“, jehož funkcí je diskrétně, avšak kontinuálně přispědliť řeč k bytí reprezentace). A diskurz, který toto bytí drží a osvobozuje ho pro sebe sama, je literatura.

Kolem tohoto klasického privilegia jména rámuji teoretické segmenty (propozice, artikulace, designace a derivace) to, co bylo zkušeností řeči. Jejich postupná analýza neměla za cíl vytvořit dějiny pojetí gramatiky v 17. a 18. století ani vytvořit obecný profil toho, co si lidé mohli o řeči myslet. Šlo o to, určit podmínky, za nichž se řeč mohla stát předmětem vědění, a hranice, mezi nimiž se tato epistemologická oblast rozprostírala. Nikoli vytknout obecný jmenovatel takových a takových mínění o řeči. Proto také tento čtyřúhelník vykresluje periferii spíše než nějaký vnitřní útvar a proto také ukazuje, jak se řeč prolíná s tím, co je jí vnější a co tvoří její nutnou podmínku. Viděli jsme, že řeč existuje jedině díky síle propozice: bez alespoň implicitní přítomnosti slovesa *být* a atributivního vztahu, který zakládá, nemáme co činit s řečí, nýbrž se znaky stejnými jako všechny ostatní. Propoziční forma klade jako podmínku řeči tvrzení stavu identity nebo difference: mluvíme pouze v té míře, v jaké je tento vztah možný. Ale všechny tři ostatní teoretické segmenty zahrnují zcela jiný požadavek: aby existovalo odvozování slov z jejich počátku, aby existovala původní sounáležitost kořene a jeho významu, aby konečně existovalo artikulované členění reprezentací, musí být už na úrovni bezprostřední zkušenosti,

jež je analogická lomozu věcí a podobnostem, které se okamžitě nabízejí. Kdyby všechno byla naprostá různost, bylo by myšlení odkázáno na jednotlivosti a stejně jako Condillacova socha před tím, než začala mít vzpomínky a než začala srovnávat, by bylo odkázáno na naprosté rozptýlení a naprostou monotonii. Nebyla by možná ani paměť, ani představivost, a proto ani reflexe. A nebylo by možné srovnávat věci mezi sebou, určovat jejich identické rysy a vytvářet obecná jména. Neexistovala by žádná řeč. Pokud řeč existuje, tak proto, že za identitami a differencemi existuje základ kontinuity, podobností, opakování a přirozeného splývání. Podobnost, jež byla na počátku 17. století z vědění vyloučena, tvoří stále vnější okraj řeči: kruh obklopující oblast toho, co lze analyzovat, uspořádat a poznat. Je to lomoz, který diskurz rozkládá, ale bez něž by nemohl mluvit.

Nyní můžeme pochopit to, jakého rázu je v klasické zkušenosti pevná a sevřená jednota řeči. Právě řeč vtahuje podobnost prostřednictvím hry artikulované designace do propozičního vztahu. To znamená do systému identit a diferencí tak, jak je utvořen slovesem *být*, a tak, jak ho ukazuje *síť slov*. Fundamentální úkol klasického diskurzu je *přiřadit věcem jméno a tímto jménem pojmenovat jejich bytí*. Po dobu dvou století byl západní diskurz působištěm ontologie. Když pojmenovával bytí každé reprezentace obecně, stával se filosofii: teorií poznání a analýzou idejí. Když přiřazoval každé reprezentované věci jméno, které jí náleží a jestliže disponoval v celém poli reprezentace sítí správně vytvořeného jazyka, byl vědou – nomenklaturou a taxonomií.